

Inhoudsopgave

1. Jan Mankes	R.W.P. de Vries
2. Het Snuifmolentje te Loenen	G.D. Cornelissen de Beer
3. De Loenense Maalsteen	J. Coenraads
4. Over de naam van de Ruitersmolen	E. Frings-Huisman
5. Het mis- of geakoren	E. Frings-Huisman
6. Geschiedschrijver Dr. L. de Jong vergiste zich over Brummen	PH.L. Willemsen
7. De gedaante verwisseling van het "Huis te Eerbeek" in 1873	P. Broekhuizen
8. "Uit de Krant:"	

Gehele of gedeeltelijke overname van de artikelen uit dit nummer is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de oudheidkundige vereniging De Marke!

Jan Mankes

In het Arnhemse Gemeentemuseum wordt van 18 november 1989 tot en met 21 januari 1990 een tentoonstelling over Jan Mankes gehouden.

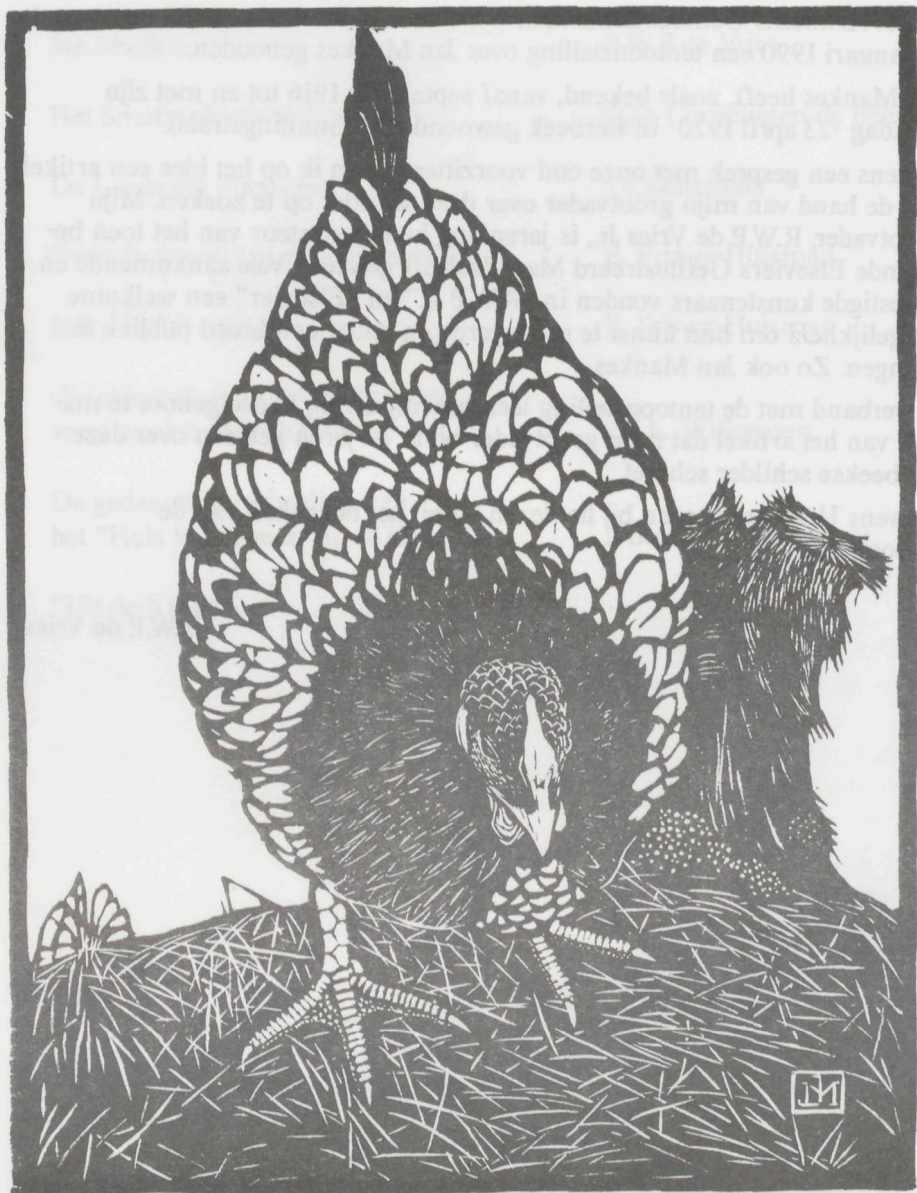
Jan Mankes heeft, zoals bekend, vanaf september 1916 tot en met zijn sterfdag -23 april 1920- in Eerbeek gewoond (Dr. Gunningstraat).

Tijdens een gesprek met onze oud voorzitter kwam ik op het idee een artikel van de hand van mijn grootvader over deze schilder op te zoeken. Mijn grootvader, R.W.P. de Vries Jr., is jarenlang kunstredacteur van het toen bestaande Elseviers Geïllustreerd Maandschrift geweest. Vele aankomende en gevestigde kunstenaars vonden in "R.W.P. Jr." en "Elsevier" een welkome mogelijkheid om hun kunst te propageren en onder een breed publiek te brengen. Zo ook Jan Mankes.

In verband met de tentoonstelling leek het mij aardig U deelgenoot te maken van het artikel dat mijn grootvader bijna 70 jaren geleden over deze Eerbeekse schilder schreef.

Ik wens U veel genoegen bij het lezen en bij het bezoeken van de tentoonstelling.

R.W.P. de Vries.

JAN MANKES — ZILVERWYANDOTTE

OORSPRONKELIJKE HOUTGRAVURE

JAN MANKES, 1889-1920,

DOOR R. W. P. DE VRIES JR.

Hoe gaarne had ik dit artikelje, dat helaas een „in memoriam” moet zijn, voor den jongen kunstenaar zelf geschreven. Hoewel het hem in zijn kort leven niet aan appreciatie van zijn werk ontbroken heeft, zoo zou een blik van waardeering den zieken kunstenaar wellicht niet onwelkom geweest zijn; maar vooral voor mijzelf had ik al eerder vast willen leggen, den indruk die zijn werk op mij gemaakt heeft.

Juist in dezen tijd van troebele verwarring, van reclame-zucht en aanstellerij, van onmacht en manierisme geeft het zoo'n zeldzaam genot eens een klaren geest te ontmoeten, die, als wars van alles wat er om hem heen gebeurt, stil en kalm zijn eigen weg gaat. Iemard

te zien, die zich niet laat beïnvloeden door de stroomingen des tijds, maar als een devoot kloosterling slechts de schoonheid puurt uit het leven dat hem omringt. En zoo als deze kunstenaar zelf de menschen, de dieren, de planten, de levenlooze voorwerpen om hem heen zag, met een blik vol liefde en toewijding, zoo hing er ook als 't ware een atmosfeer van reine vroomheid om zijn werk.

Zijn liefde voor wat geschapen was, sprak uit zijn kunst: uit zijn vogels, uit zijn paarden en geiten, uit zijn muizen, konijnen, ezels en wat niet al. Het waren voor den schilder niet objecten van lijn of kleur, maar

de dieren zelf, wier zieleleven, uit houding en blik merkbaar was. Het Haagschemuseum heeft onlangs — om Mankes' werk in de verzameling van hedendaagsche kunst te vertegenwoordigen — diens „droomende geit” aangekocht.

Het is één dier witte-geiten-schilderijen, waarbij de expressie der oogen schier wonderbaarlijk menschelijk is. Dr. H. E. van Gelder schrijft er over in de Mededeelingen van den dienst van Kunsten- en Wetenschappen:

„Zie de stille witte geit daar staan met iets van haast vernakelijke droefheid in zijn onzeker kijkende oogen, een droefheid, welke in het strakke, ouwelijke staan, niet minder duidelijk tot uiting komt. En rond om hem, — achter het witte hekje van zijn tuin — groeit, in nevelen half gehuld, de wondere boschwereld, als de onbegrepen begrenzing van de povere dier-gedachten. Vandaar komen de geluiden, die bij den ouden witten

JAN MANKES.

ZELFPORTRET (SCHILDERIJ).

EIGENDOM VAN M. J. TIELE (DEN HAAG).

droomer onduidelijke herinneringen wakker roepen, daarin verv. gen de klanken, die hem gemeenzaam zijn, naar onzekere verten, wier bestaan hem halfbewust is. Heel die sfeer van onzekere gevoelens en vage diergedachten komt tot ons uit dit kleine, schuchter, maar toch met zekerheid en meesterschap geschilderde doek.

Het is van een droefheid die niet schrijnt ; die veeleer bekoort en den toeschouwer stemt tot dien stillen weemoed, welke ook somwijlen bij het beschouwen van sobere primitieven over ons komen kan."

En waar Mankes zelf waarschijnlijk niet geaard was naar uitbundige vroolijkheid, daar waren hem de dieren die in stille mijmering stonden of in droefgepeins nederzaten het liefst. Niet dat hij opzettelijk zocht naar tragische momenten, het was slechts de rust die hij beminde, de vrede die hij

vond in het landschap, in het interieur, in zijn stilleven en ook in zijn dieren.

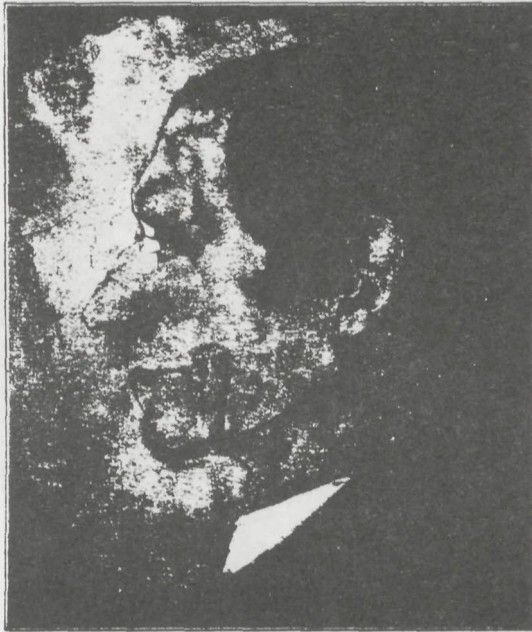
En deze rust, deze weldadige kalmte is het die ook wij weder ondergaan bij het zien van zijn werk. Het is er als 't ware mede gedrenkt. Niet alleen 't onderwerp brengt deze stemming, noch de lijnen der compositie, noch zelfs de kleur alleen, hoewel deze bij Mankes een zeer groote factor is, maar de harmonie van 't geheel. Alles bij elkaar werkt er toe samen, onopzettelijk, omdat de

kunstenaar zelf het leven om hem heen zóó aanvoelde.

Hij zag de dingen als 't ware onstoffelijk en toch ontging hem niet de schoonheid der kleur ; maar hij had een voorliefde, in den beginne vooral, voor lichte, teere kleuren. Hij hield ervan witte dieren : konijnen, muizen, kippen te schilderen, om de fijne tonen in het wit, en voortdroomende in dit witte ganma werden het sprookjes-verschijningen. Het werden dieren uit een vriendelijken

aangenamen droom, waarbij men zich in een andere wereld waant, een wereld van kalmte en rust, waar men schier fluis terend spreekt.

In dit verband zou men Jan Mankes kunnen vergelijken met dien kostelijken droomer Thijs Maris, wiens irreele beelden ook alle materie schijnen te missen. En toch zijn het geen geestverschijningen, noch hallucinaties, zijn z'n beelden niet voos.

JAN MANKES.

PORTRET VAN MIJN VADER (SCHILDERIJ).

Neen zij zijn, laat ons het noemen veridealiseerd door een mensch wiens zacht gemoed er beelden van schiep die niet meer van deze wereld schenen te zijn. Deze mensch beschouwe men echter niet als een dwaas die steeds in hooger sfeeren leefde, het was 't leven zelf, dat hij anders zag dan de meesten zijner tijdgenooten.

Wanneer wij dan ook zijn zelfportretten, hij heeft er verschillende gemaakt, aandachtig beschouwen, dan treft ons bovenal

de ernstig peinzende uitdrukking der oogen.

Zeker, het is een portret, gezien door een schilder-teekenaar, die de lichte krommingen van een neusrug scherp zag tegen de schaduw in den ooghoek, die de fijne welving der opeengesloten lippen accentueerde, die de lijnen van het eigenaardig gevormde oor markeerde. Maar aan dezen kunstenaar die zich zelf naar het uiterlijk zoo nauwkeurig bespiedde, ontging het eigen innerlijk ook niet, en de blik dier schouwende, peinzende oogen, zij is die van een, die meer ziet dan de stoffelijke vormen, die doordringt in de levensraadselen, die de diepste geheimen der natuur tracht te ontsluiëren.

Deze zelfportretten, waarvan wij een der markantste hier afbeelden, zij doen ons den kunstenaar Mankes kennen niet alleen als den mensch met de spitse kin, de scherpe kaak, de diepliggende oogkassen, maar meer nog als den spiritueelen kunstenaar wiens geest tot in de ziel der dingen trachtte te lezen.

Na zijn eersten tijd, waarin hij zoo gaarne in lichte, zacht witte kleuren schilderde, volgde een periode waarin hij meer den stoffelijken vorm en kleur ging benaderen, al bleef daarbij de rust en de stilte, ook in de kleur, hem bovenal lief. Zelden zal men dan ook een schilderij van hem gezien hebben, dat of sterk van kleur was of waarin een klinke schelle noot de harmonie verbrak.

Met een porcelein-achtigen glans, acheveert hij nu zijn schilderijen, tot de pluimage der vogels, tot de vachten der dieren, tot het

perkament en leder der boekbanden, of de materie van een vogelschedel, ons voldoende duidelijk worden. En hij doet dat met een zorg en liefde van een zeventiende-eeuwschen stillevens-schilder, alleen is zijn aard minder uitbundig en blijven de toonen in zachte mineur.

Het zijn enkele kleuren waar hij een voorliefde voor heeft, naast een roomwit en teergrijs, is het een groenachtig blauw, dat even aan Dürer en Holbein doet denken. Het is misschien een toeval, maar ook in zijn

portretten; zijn zelfportretten hebben dit heel sterk; zien wij iets dat die zestiende-eeuwsche Duitschers typeert.

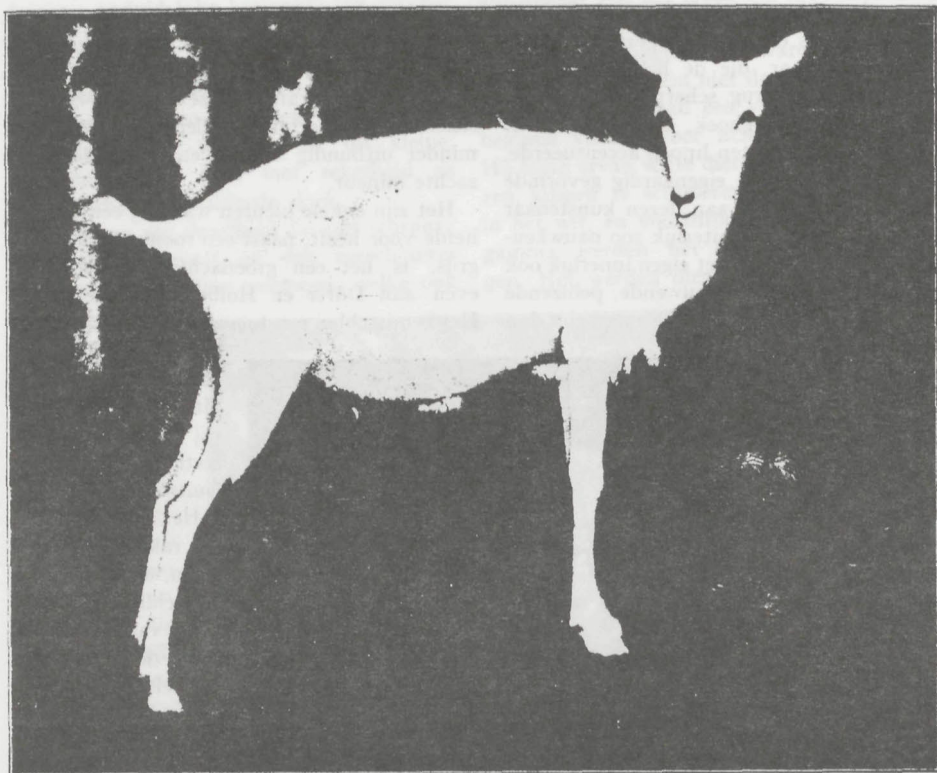
Het zijn de strakke, rake, en vaste lijnen, de fijne dunne schildering, de wijze van waarnemen, de compositie zelfs. Mankes zag de vormen scherp en teekenachtig, voor hem ging de lijn nog boven de kleur uit, en dat, wij komen hier later op terug, maakte hem ook bij uitstek aange-

wezen voor grafisch werk.

Had hij de picturalistische neigingen gehad, van een rasschilder, die graag breed en vet de verf op doek brengt, hij zou ons nooit verast hebben met fijne houtsneden als zijn parelhoen, zijn jonge spreek, zijn kraai en meer anderen. Dit alles volgde geheel uit zijn scherpe wijze van waarnemen, van het zien der dingen, want al schouwde hij als 't ware door het uiterlijk heen, toch hielden de rake omtreklijnen die den vorm bepaalden, het beeld vast. Dit verklaart ook de waarde die hij aan een silhouet hechtte. Beschouw-

JAN MANKES.   PORTRET VAN MEVR. A. MANKES-ZERNIKE.
(SCHILDERIJ).

JAN MANKES.

WITTE GEIT (SCHILDERIJ).

(EIGENDOM VAN MEVR. A. VAN BEUNINGEN TE KERK-AVEZAATH).

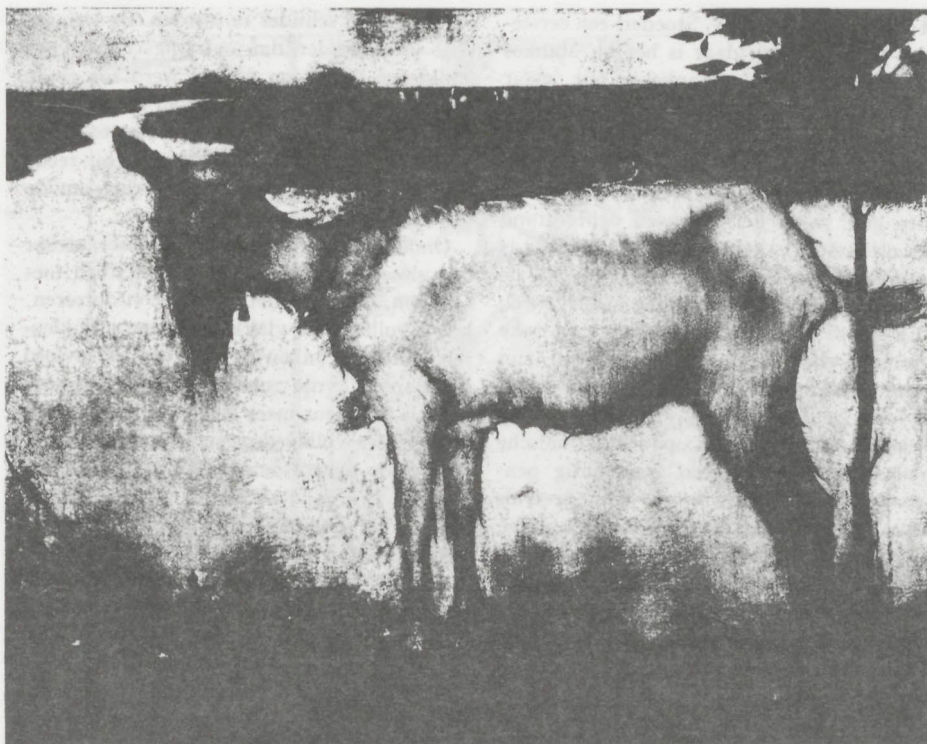
ven wij, in dit verband even het hierbij afgebeelde portret van zijn vrouw, dan treft ons allereerst het persoonlijke in de compositie, waaraan wij duidelijk Mankes' werk herkennen, en ook even die verwantschap met Dürer. Het meest opvallende is wel de stand van dit portret, waarbij het lichaam van voren geplaatst is en het hoofd naar rechts gedraaid zoodat wij het gelaat zuiver en profil zien.

Een ander kunstenaar had allicht de geheele figuur profiel geplaatst, maar voor het evenwicht van het geheel vond Mankes het waarschijnlijk verkieselijker onderaan de volle breedte der schouders te geven. In het gelaat zelf heeft hem ongetwijfeld het profiel, het beloop van voorhoofd en neusrug, de

lichte welving der lippen en de ronding der kin het sterkst getroffen. Hieruit sprak voor hem 't karakter der geportretteerde het meest. Het is of wij Jean Gaspard Lavater lezen in zijn *Essai sur la physiognomie*: „Peut-être le contour seul du visage leur suffiroit-il pour déterminer la forme, l'élasticité, la vivacité, l'énergie, la mobilité du nez, de la bouché, des yeux, — peut-être jugeroient-ils par ces parties, de l'ensemble du caractère, des passions réelles et possibles, peut-être trouveront-ils l'homme physique et moral dans la simple silhouette.”

Was niet Lavater een der eersten, die wetenschappelijk de waarde van de silhouet trachtte vast te stellen: Une silhouette exacte dit

JAN MANKES.

DE GEIT (SCHILDERIJ).

(EIGENDOM VAN A. A. M. PAUWELS, DEN HAAG).

plus que le portrait." Deze gelaatskenner verdeelde het profiel in negen markante gedeelten: 1re l'arc du sommet de la tête jusqu'à la racine des cheveux, 2me. le contour du front jusqu'au sourcil, 3me. l'intervalle entre le sourcil et la racine du nez, 4me. le nez jusqu'au commencement de la lèvre, 5me. la lèvre supérieure, 6me. les deux lèvres proprement dites, 7me le haut et 8me. le bas du menton, 9me le cou; et puis encore le derrière de la tête et la nuque du cou."

Al zal nu geen enkele schilder, en Mankes dus evenmin, langs theoretischen weg, de waarde en de vormen van 't profiel zijner portretten bepalen, toch is de kennis dergelaatkunde voor hen schier onmisbaar; zoo zij zich deze niet wetenschappelijk eigen maken steunen zij op hun geoeffende opmerkingsgave, die

hun als bij intuïtie de juiste lijnen doet vinden.

Enkelen slechts — wij noemen Leonardo da Vinci, en in dezen tijd misschien Van Konijnenburg — zullen de waarde der anatomische kennis voor het bepalen der uiterlijke vormen zoozeer naar voren schuiven, dat zij afzonderlijke en zeer uitgebreide studie dezer hulpwetenschap voor hunne artistieke vorming onontbeerlijk achten. Ik weet niet in hoeverre Mankes deze meeningen was toegedaan, maar een feit is, zijn werk bewijst het, dat hij meer dan gewone waarde voor het karakter zijner portretten, zijner sujetten aan het profiel, aan het silhouet toekende.

Waar het bij een portretschilder als Dr. Jan Veth een enkele maal voorkomt dat hij de geportretteerde en profiel schildert, om-

dat hij het (als Prof. W. Stoder) een eerste-rangs-profiel vindt; daar is het bij Mankes geen van 't toeval afhankelijk feit, maar een vooropgezette meening: om bij voorkeur 't karakteristieke zijner personagiën in hun voorhoofs- en neuslijn te zoeken en weer te geven.

De teekenachtige lijn waarmede hij zijn witte geit tegen den blauwen achtergrond laat uitkomen is feitelijk hetzelfde. Hier is de contour van niet minder waarde dan de kleurgestelling, de stemming van 't geheel.

En bij de contour, bij de juiste en rake teekening sluit zich zoo wondergoed zijn vaste wijze van schilderen aan. Hij is, zooals wij reeds zeiden, geen ras-schilder, belust op werken in de vette verf, op forsche, malsche streek; maar veeleer een voorzichtig penseelvoerder die de olieverf zoo dun opzet, als behandelde hij een transparante aquarel. De nerf van 't linnen, de kleur zelfs, is dan ook in vele van zijn schilderijen nog zichtbaar; maar 't is geen nonchalance, veeleer een opzettelijkheid, een kleurnoot, die in 't gamma van 't geheel past. Want ieder schilderij van Mankes is als een kleursymfonie op zich zelf. Waar hij de directe weergave der realiteit schuwt, de natuur als in een ijle sfeer aanschouwt, daar is ook zijn kleurengamma gestemd in een zeer zachten, schier melankolieken toonaard. En met deze harmonie van kleur is ook de wijze van behandeling in volkomen overeenstemming.

Hoewel ik aanneem dat het geheel met Mankes aard en aanleg strookte om meer beschouwend, dan uitbundig te zijn, dat vorm en detaillering hem meer zeiden dan de impressie, zoo is het toch niet onwaarschijnlijk, dat zijn tijd als glasschilder, op het kunstzinnig atelier van Schouten te Delft doorgebracht, daarop van invloed zijn geweest. Geboren den 15en Augustus 1889 te Meppel, verhuisde hij reeds op zijn 15e jaar met zijn ouders naar Delft, waar de jonge Mankes al spoedig op de glasschilderfabriek kwam. Al had hij behalve gewone teekenlessen geen extra schilderlessen, toch rijpte in dit kunstzinnig milieu al spoedig de lust

om geheel schilder te worden. De weinige vrije uren werden dan ook angstvallig voor schilderen benut, en de lust werd zoo groot dat, mede op aanmoediging van enkele schilders, onder anderen van de toen te Delft wonende Derkzen van Angeren, hij reeds vóór zijn 19e jaar de fabriek verliet om de vrije schilderkunst in te gaan.

Ondanks dit kort verblijf in het atelier der glasschilderkunst wil het mij toch toeschijnen, dat juist het zuivere contoureeren, het invullen met vlakke transparante kleuren, misschien onbewust, van zeer veel invloed op Mankes' vrije schilderkunst is geweest, dat hij daardoor meer een teekenende schilder dan een volbloed picturalist geworden is.

In 1909 verhuisde Mankes met zijn familie naar Friesland en kwam daar plots midden in het buitenleven, waar hij de vogels kon bespieden en ook het landschap kon beuren. In dien tijd maakte hij de stillevens met boekjes, de schilderijen met jonge eksters, met jonge spreeuwen, waar hij mede naar den Haag trok en al gauw koopers voor vond. Zijn werk was dan ook van dien aard dat menigeen er den rustigen, aangename toon van ondervond. Het was geen uitbundige kunst die slechts tot een enkele sprak en waarvan anderen langzamerhand onder de bekoring moesten komen, maar een fijne, beschaafde, delicate uiting, ietwat droefgeestig, met toch een zeer eigen cachet. Men zou Mankes' werk dadelijk kunnen onderkennen, (wat mij steeds een goede kant van een kunstwerk lijkt), het is persoonlijk, de maker heeft een eigen kijk op de dingen gehad en u die op zijne wijze doen zien.

Er bestaat plan een prachtuitgave te doen verschijnen met zoo veel mogelijk goede reproducties naar Mankes' werk. Van harte hopen wij, dat deze uitgave moge slagen en velen in de gelegenheid stellen, met zijn werk vertrouwd te geraken.

Na zijn eerste succes was het in 1910 dat de Haagsche kunstkooper, die vroeger ook schilder geweest was, Schüller, zich voor Man-

JAN MANKES.

OUDE TUINMAN (TEKENING, STUDIE VOOR EEN SCHILDERIJ).

kes' werk ging interesseeren, en hem hierdoor in de gelegenheid stelde rustig in Friesland te blijven schilderen.

Hoewel het volle buitenleven hem bekoorde, waren het toch meer de details die hem boeiden dan het geheel.

Wij zien dit heel zijn werk door. Het zijn de kleine dingen, de onderdeelen zelfs, die zijn liefdevolle aandacht hebben. Daarom voelt hij ook meer,

om zoo te zeggen, voor een enkelen boom dan voor het heele landschap, voor een bloeiend takje dan voor een boom; al zijn daar enkele zeer complete landschapjes die deze stelling schier logenstraffen. Als hij echter zijn dieren schildert: zijn witte geiten, zijn ganzen, zijn uilen en andere roofvogels, is het telkenmale om de beesten begonnen. Niet de beesten in het landschap, maar de beesten „an sich”, waar achter dan wel een klein silhouet van weide of boschrand, de en-

tourage vormt. Het zijn voornamelijk de vogels en enkele viervoeters, die zijn voorliefde hebben en die hij iederen keer opnieuw schildert. Van zijn witte geit bestaan zeker wel een tiental variaties, waarbij hem naast het ietwat melankolieke dat het dier in de uitdrukking der oogen heeft, toch voornamelijk de bouw, en het silhouet gefrappeerd hebben. Juist de hoekige lijn van rug en pooten is het, zooals

die zich afteekent tegen de blauw-groene lucht, tegen de spiegellende vijver, tegen het groen in een ouden tuin; telkens opnieuw zien wij dit prachtige witte dier zóó tegen den achtergrond uitkomen, dat men voelt dat het hierom alleen, in eerste instantie, begonnen is. Hij maakte vele schilderijen en een voortreffelijke houtsnede van die geit, in dikwijls nagenoeg den zelfden stand,

maar telkens toch weer anders.

Ook hier in Friesland ontstonden de portretten zijner ouders en van enkele typen uit zijn omgeving, die hem frappeerden.

In deze portretten evenals in zijn verschillende zelfportretten precieseert hij vorm en contour nog scherper, onlijnt hij oog en neus om die lichte welving, de gevoelige kromming te accentueeren. En ook hier is het niet de mensch in zijn milieu wat hij ziet; maar figuur, de kop alleen op zichzelf, en als zoodanig

plaatst hij ze ook op het doek met luttel achtergrond, als noodig alleen om den ontreklijn vooral strak te houden.

Zien wij slechts even naar 't portret van zijn vader, dan voelen wij in de uitdrukking van 't oog, in de lijnen om den gesloten mond, in den lichte welving der lippen niet alleen het uiterlijk aspect, maar heel het innerlijk karakter van dezen mensch.

JAN MANKES.

WITTE HAAN (SCHILDERIJ).

(EIGENDOM VAN M. J. TIELE, DEN HAAG).

De kleur, de achtergrond, de teekenachtige wijze van opzet, de dunne schildering, dit alles typeert Mankes en hierin toont hij zich zooals wij zeiden even verwant aan enkele portretten van Dürer of Holbein.

Het was dan ook de kunst dier tijden die hem aantrok, en de veronderstelling dat hij in Friesland geheel geïsoleerd was, en op zich zelf alleen aangewezen, is wel eenigszins een verdictsel; want behalve zijn Haagse relatie met Schüller, bleef hij geregeld op de hoogte van de tentoonstellingen in Holland die hem aantrokken, en vooral het werk van Thijs Maris en de Spanjaarden had zijn liefde.

Naast het afzonderlijke sujet, hetzij het menschebeeld of dier, was het in dien tijd ook het landschap en 't interieur dat hem interesseerde. En in beide zien wij dan als een zeer persoonlijk element weder dat geheel-dóór-dringen in de sfeer van zijn onderwerp.

Het interieur waarvan wij hier een afbeelding geven: het kleine vertrek met het vrouwenfiguur, schilders moeder, is meer dan een spel van kleur, van licht en donker. Het

is de intimiteit van dit hoeksche uit het ouderlijk huis, dat de schilder zóó aanvoelde. Geen impressie, geen reëel beeld zelfs heeft hij

gegeven, maar een visie van een schoon geheel.

Zoo ook zag hij de natuur, het landschap. Voor hem was het, naast een visioen van de werkelijkheid — want daartoe waren zijn voorstudies in potlood te zorgvuldig — een harmonie in kleur en lijn.

Er bestaat een klein schilderijtje van hem, het ouderlijk huis in Friesland, waarbij het silhouet van dak en boomengroep bij hoogen horizon zich scherp afteekent tegen een lichte lucht; terwijl het voorplein met den weg, die dwars te midden der velden op het huisje toeloopt een teere nuanceering van bruin en groen is, rustig en stil gehouden, als om de aandacht te concentreren op het eigenlijke onderwerp.

Gevoelig als hij was voor kleurwaarde, hij schilderde stillevens van voor-

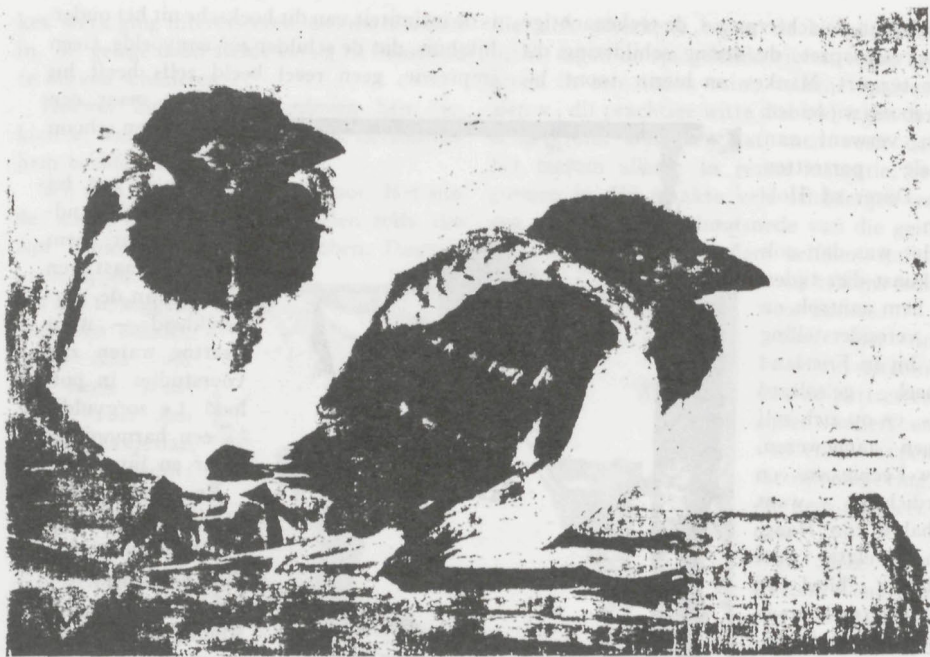
werpen die slechts in kleine gradaties van kleur verschilden, had ook de stemming van het landschap als geheel, voor hem een zekere bekoring. Zoo schilderde hij wintertjes om de

JAN MANKES.

INTERIEUR (SCHILDERIJ).

(EIGENDOM B. SCHOENMAKER, DEN HAAG).

JAN MANKES.

JONGE EKSTERS (SCHILDERIJ).

grijze lucht tegen de lichte sneeuw, hoewel hij het donkere silhouet van hooiberg, hek en boomen toch voldoende accentueerde.

De zucht om van alles een mooi kleurgeheel te geven, om in het lijnencomplex een schoone contour te behouden, dit kenmerkt zijn werk wel heel sterk.

De Japansche kunst die hij in het Leidsche Ethnografisch museum leerde kennen is dan ook zeer zeker wel van invloed op zijn werk geweest. Juist de vaste lijn der Japanners, men denke eens even aan Outamaro, en hun liefde voor ieder detail waren eigenschappen die geheel in de zienswijze van Mankes pasten.

Zijn meer teekenachtig dan coloristisch talent voelde hier misschien eenige verwantschap, maar deed hem ook zijn bij uitstek grafische kwaliteiten aan zich zelf kennen.

Die Japansche prenten toch zijn hem een aanleiding geweest tot het maken van hout-

sneden, gesneden geheel op de wijze der Japanners met een mesje en gudsje in een plankje peeren- of kersenhout.

De eerste uit dien tijd (1913) vertoonen ook zeer zuiver de eigenaardige wijze van snijden met een mesje, meer het wegsnijden, het snijden dus van opene vlakken, dan het laten staan van lijnen.

Eerst later, toen hij voor het graveeren in koper de buriijn leerde kennen, ging hij geheel uit eigen beweging deze ook voor het hout gebruiken. Toen kwamen de in palmkopshout gegraveerde kruisspin, parelhoen, egel, e.a.

Deze houtgravuren ontstonden in Eerbeek omstreeks 1917 en '18, waar hij, na zijn huwelijk in 1915 en na een kort verblijf in Scheveningen, om gezondheidsredenen heen gegaan was.

Op deze eerste houtgravuren die opmerkelijk strakker van bouw zijn dan de hout-

JAN MANKES.

(EIGENDOM VAN M. J. TIELE, DEN HAAG).

WINTERLANDSCHAP (SCHILDERIJ).

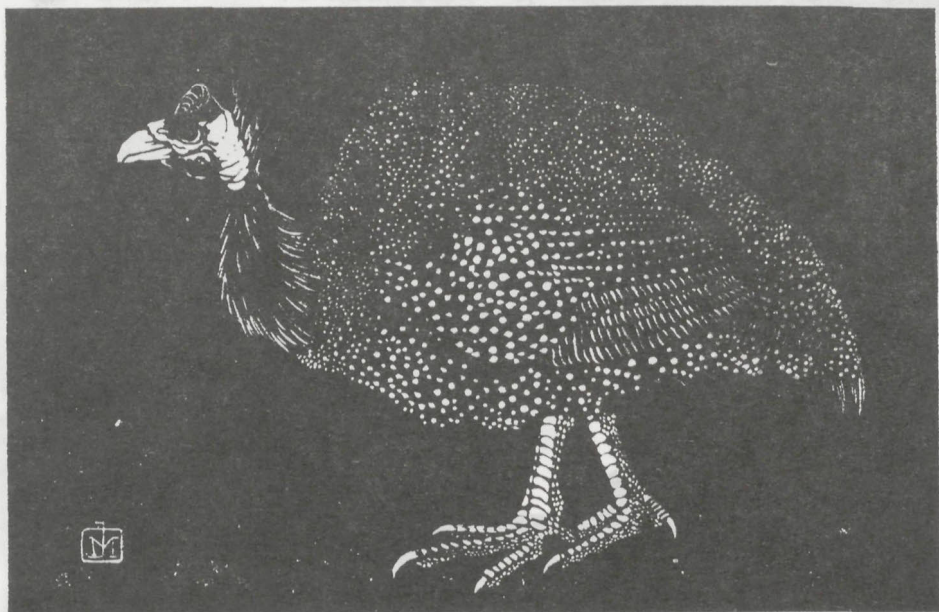
sneden, volgde een zilverwyandotte, die in twee tinten, grijs en zwart, dus van twee plankjes, gedrukt is.

In Eerbeek begon het grafische werk een belangrijke plaats in te nemen. Daar schiep hij die fijne kleine etsen, als „Muizen” en „Tuintje”, daar maakte hij zijn latere houtgravuren als „nestkuiken”, en zijn „kraaien”.

En hoe goed zijn deze uitingen van grafische kunst, van techniek zoowel als van observatie. Mankes kende de eigenaardigheden van zijn sujetten zoo door en door. Juist hij, de kleinmeister, wist de finesses, die het kenmerkende zijn van zijn vogels en kleine viervoeters; want evenals bij zijn ander werk stelde hij zich niet tevreden met een indruk, maar verzorgde nauwkeurig alle details.

Vergelijken wij dan ook eens even Mesquita's houtsneden van vogels en andere dieren met die van Mankes, dan zien wij hoe beider visie uiteen loopt. Mesquita verstyleert min of meer het karakter, terwijl Mankes óók het kenmerkende geeft, maar met de eigenaardige bekoring der details, die hij als een decoratieven tooi der vogels weet te waardeeren. En toch maakt hij er geen vlakversieringen, geen ornamentaties van; het blijven picturale voorstellingen maar gezien met de oogen van een grafisch kunstenaar, wiens opvatting van grafiek hem juist weet te leiden tusschen het gewild primitieve en de nagesneden teekening.

Hierin bewijst Mankes voor mij, hoe juist hij de waarde van iedere techniek wist te schatten. Zijn eerste houtsneden zijn

JAN MANKES.

PARELHOEN (HOUTGRAVURE).

van een geheel andere structuur dan zijn latere houtgraven en beiden zijn, men kan het aan het werk zien, gegroeid, ontstaan, geboren, al werkende.

De steekjes en stipjes, de lijntjes en kruisjes, ze zijn niet geteekend, ze waren in den opzet wel gedacht, en misschien even aangeduid, maar de manier waarop ze nu in de houtsnede staan, waarop ze zijn neergezet, is absoluut een gevolg van vorm, houding, stand en hanteeren van guds, of burijn.

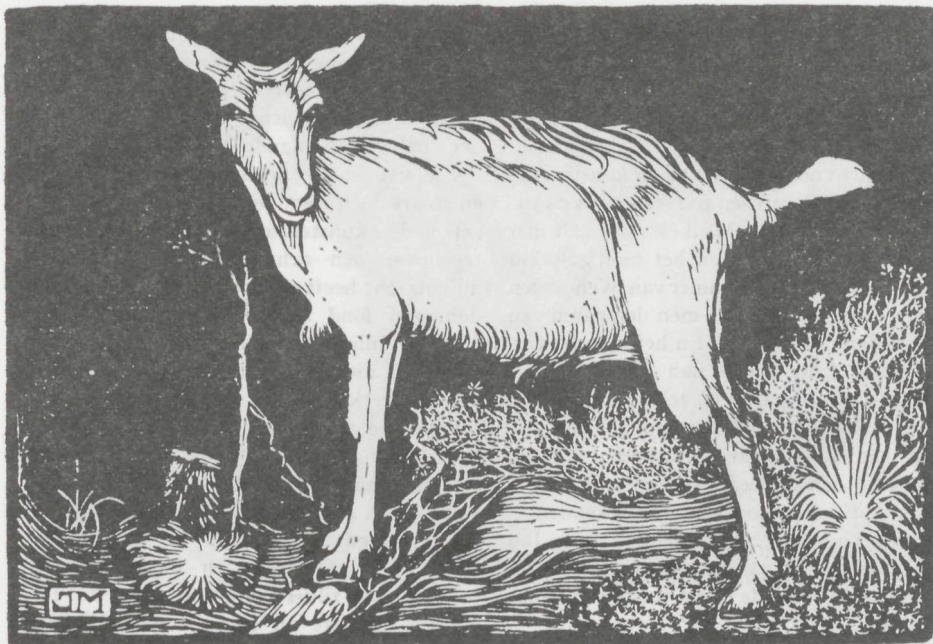
Gelukkig komt er onder de jongeren weer meer belangstelling voor de zuivere beoefening der grafische technieken en is men over het stadium heen dat grafiek alleen een reproductie-middel is. Nu echter vervalt men dikwijls in een ander uiterste en gaat opzettelijk primitief, als de eerste de beste krullenjongen, in het hout kerven. Zonder de techniek te overschatten moet men haar ook niet minachten, en juist zij, die haar geheel beheerschen, kunnen haar waarde volkomen beseffen, en voelen ook als bij

intuïtie tot hoever zij gaan kunnen en mogen, zonder aan het karakter der techniek te kort te doen.

Tot dezulken nu behoorde Jan Mankes. Is zijn schilderwerk van een gaafheid en een raffinement, die den vakman verraaft voor wie het métier geen geheimen meer heeft, zijn grafische arbeid, en inzonderheid zijn houtsneden en kleinere etsen doen hem kennen als den man, die niet tevreden was met iets dat den naam van houtsnede of ets droeg zonder het in alle opzichten te zijn.

Zoo moesten de afdrukken van zijn werk volkomen zijn, zonder toevalligheden, of lichtere plekken, die soms aardig aandoen, maar buiten het zuivere karakter van het werk staan. Een tijdlang drukte hij dan ook zelf zijn etsen en houtsneden, om toch maar zeker te zijn dat de open gestoken lijntjes in het houtblok goed wit stonden tegen de diepzwarte fond, dat de kleur egaal bleef, dat de fijnste etslijntjes niet volliepen, kortom dat zijn werk

JAN MANKES.

WITTE GEIT (HOUTGRAVURE).

zoo eerlijk en gaaf werd als maar mogelijk was.

Angstvallig waakte hij er dan ook voor, dat er geen slechte afdrukken in omloop zouden komen.

Naast deze zuiver technische zijde der graphiek, was hij niet minder nauwgezet op wat wij den essentieelen kant, het karakter der zwart-en-wit-kunst zouden kunnen noemen.

Steeds zocht hij, die etste, en graveerde, den steen beteekende en in het hout sneedt, iedere werkwijze in overeenstemming te brengen met het onderwerp dat hij behandelde, of liever hij bepaalde zijn uitdrukkingswijze in verband met het sujet.

Nu eens sneed hij wit in het zwart, bij een donkere kraai, waar de massa overwogen moest, dan weer een dunne lijn waar het om de contour hoofdzakelijk was. En bij zijn muisjes en bloemetjes waar de fijne lijntjes van de etsnaald nog beter bij

pasten dan die van den burijn of guds, daar groefde hij zijn diertjes in het koper. Zoo wist hij partij te trekken van iedere eigendommelijkheid der verschillende werkwijzen, wat wij aan onze jonge kunstenaars in dezen tijd nog wel eens ter overweging willen geven.

Hoe velen toch teekenen op steen zonder voldoende technische kennis te bezitten, en maken een lithografie die evengoed, misschien nog beter, een zinco zou kunnen zijn. En denk eens aan Van Hoytema, wat deze virtuoos op den steen door wasschen, teekenen, schrapen er uit wist te halen.

Wilt gij een voorbeeld van een houtsnijder, ik zou u August Lepère willen noemen, of Edward Pellens, beiden doorkneede vaklieden, die de geheimen kennen, maar artist genoeg zijn om daarvan bij hun werk te profiteeren. Lepère zal u een aquarel zoo noodig kunnen nasnijden of liever interprete-

teeren, maar ook met een „Suzanna“ of een „Les remparts au Dimanche“, en vele andere moderne houtsneden bewijzen leveren, dat hem als grafisch kunstenaar in de eerste rangen een plaats toekomt.

Beschouwt men het werk dezer kunstenaars en eveneens dat van een zoo serieus en nauwgezet werker als Jan Mankes, dan valt het te meer op hoe veel er in het hout gespeeld wordt (het houtsneenummer van Wendingen toonde dit volkomen) dat men den naam van houtsneden durft geven. En het ligt niet aan het hout, of dit langs- dan wel kopshout, peeren- dan wel palm- is, zelfs linoleum zou ik als drukmateriaal onder mijn bescherming willen nemen, — maar wij moeten de fouten zoeken bij hen die een vak willen beoefenen zonder het métier door en door te kennen.

Gaan wij het grafisch oeuvre van Jan Mankes nog even na dan zien wij hoe hij bij iedere opgave naar de meest juiste werkwijze streefde.

Zijn eerste houtsneden: een zelfportret, een melkster en een stoel, gesneden in langshout, met mes en guds, zijn misschien nog wat primitief, wat leeg ook van zwart-en-wit-verdeeling. Dat de kunstenaar dit zelf ook gevoeld heeft blijkt wel uit enkele proeven om hier en daar die leegte door een tweede kleur aan te vullen.

In het hardere palm-kopshout met de scherpe burijn groeft hij dan voornamelijk witte lijnen in den donkeren fond, en de onderwerpen die hij hiervoor neemt, zij zijn er als voor aangewezen. Met fijne stipjes punteert hij als 't ware een spinneweb; met scherpe haaltjes krast hij de pennen van een egel; de parelhoen is schier uit lichte oogjes opgebouwd en slechts de pooten en de fijne haaltjes aan hals en kop doen de burijn herkennen.

Wat breeder van behandeling is het nest-kuiken, en het witte geitje, dat scherp tegen den donkeren fond afsteekt, evenals de beide grootere houtsneden: de schreeuwende kraai, en den zilver-wyandotte.

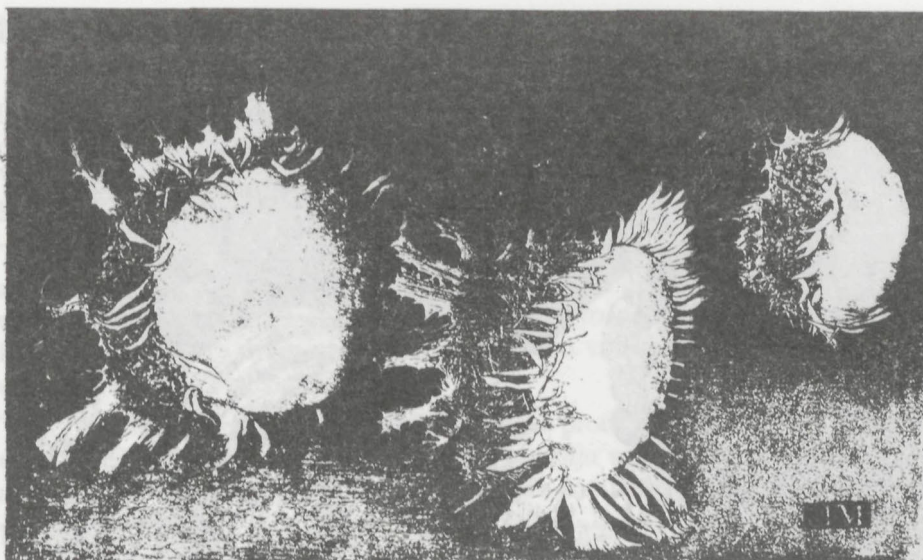
Bij de eerste is partij getrokken van het

zwarte beest, waarin de witte lijntjes der vee-ren, de teekening gaven; terwijl bij de tweede de kop licht afteekent tegen den donkeren kraag, waarin de lichte groefjes de richting der halsveeren aanduiden, waarboven de opene vakken de pennen van vleugels, rug en staart doen zien. Dit wit van rug en vleugels is den kunstenaar even te licht geweest tegenover den achtergrond, vandaar dat hij getracht heeft met een ander blok er een donkeren fond achter te drukken; maar het wil mij toeschijnen (een kunstenaar heeft zelf niet immer de meest juisten kijk op zijn werk) dat dit onnoodig geweest is; ten minste de zilver-wyandotte zooals die thans als buitentekstplaat bij dit artikel verschijnt, zonder de tweede tintplaat, lijkt mij van wit- en zwartverdeling en tegenstelling zeer geslaagd.

Met het parelhoen, en de witte geit, behoort deze zilverwyandotte zeker wel tot Mankes' mooiste en meest complete houtgravuren.

Bracht de aard zijner houtsneden mede dat zij zuiver wit op zwart waren of zwart tegen wit, m.a.w. dat de fijne tusschentinten zooveel mogelijk uitgeschakeld werden, bij de luchtiger behandeling der ets kan Mankes zijn zucht naar teere, droomerige tinten, naar stemmingen beter uitdrukken. Wij zien het aan zijn vergroeide boomen, zijn meertje bij avond, zijn herfsttuintje, zijn muizen in het bosch, hier komen de picturale eigenschappen van den schilder weer boven. Bij zijn geëst zelfportret is het meer de contour die spreekt, evenals bij 't geitje, daar is de teekenaar aan het werk geweest; maar dan in den grooten witten haan zien wij teekenaar en colorist beiden, die van het eigenaardige karakter van de ets partij hebben weten te trekken. De fijne lijnen der pluimage, de teere tinten van den achtergrond, zij zijn hier tot een zeer harmonisch geheel geworden. Waar hij vellen vol teekende met muisjes, waar hij een zeer fijn etsje maakte van twee witte muisjes, daar is het begrijpelijk dat deze scherpe teekenaar,

JAN MAKES,

ZILVERDISTELS (LITHO)

ook wel eens direkt in het harde koper zijn lijnen wilde groeven. En juist de fijne haartjes van zoo'n muisje, zij gaven gereede aanleiding ze in kras bij kras in het koper te groeven. Ook een rustend paardje graveerde hij, en zonder twijfel zou hij met zijn doorzettingsvermogen en zijn zuiver gevoel voor wat iedere techniek toekomt, ook in dit procédé nog wel iets meer, iets lenigers gegeven hebben.

Zijn litho's bepalen zich helaas ook tot een tweetal. De eene, een scherp geteekende oude-mannenkop, heeft de kwaliteiten van een goede tekening, zonder dat er nog voldoende van den steen partij is getrokken. Meer reeds zien wij dat in de groote witte distels, daarin heeft Mankes reeds iets bereikt dat heel wijst naar wat van Hoytema zoo voortreffelijk wist te geven.

Betrekkelijk groot was Mankes' grafisch oeuvre reeds, maar het is niet alleen het aantal dat ik, voor de luttele jaren dat hij bezig was, belangrijk acht, meer nog de opvatting die hij ook van dit werk had.

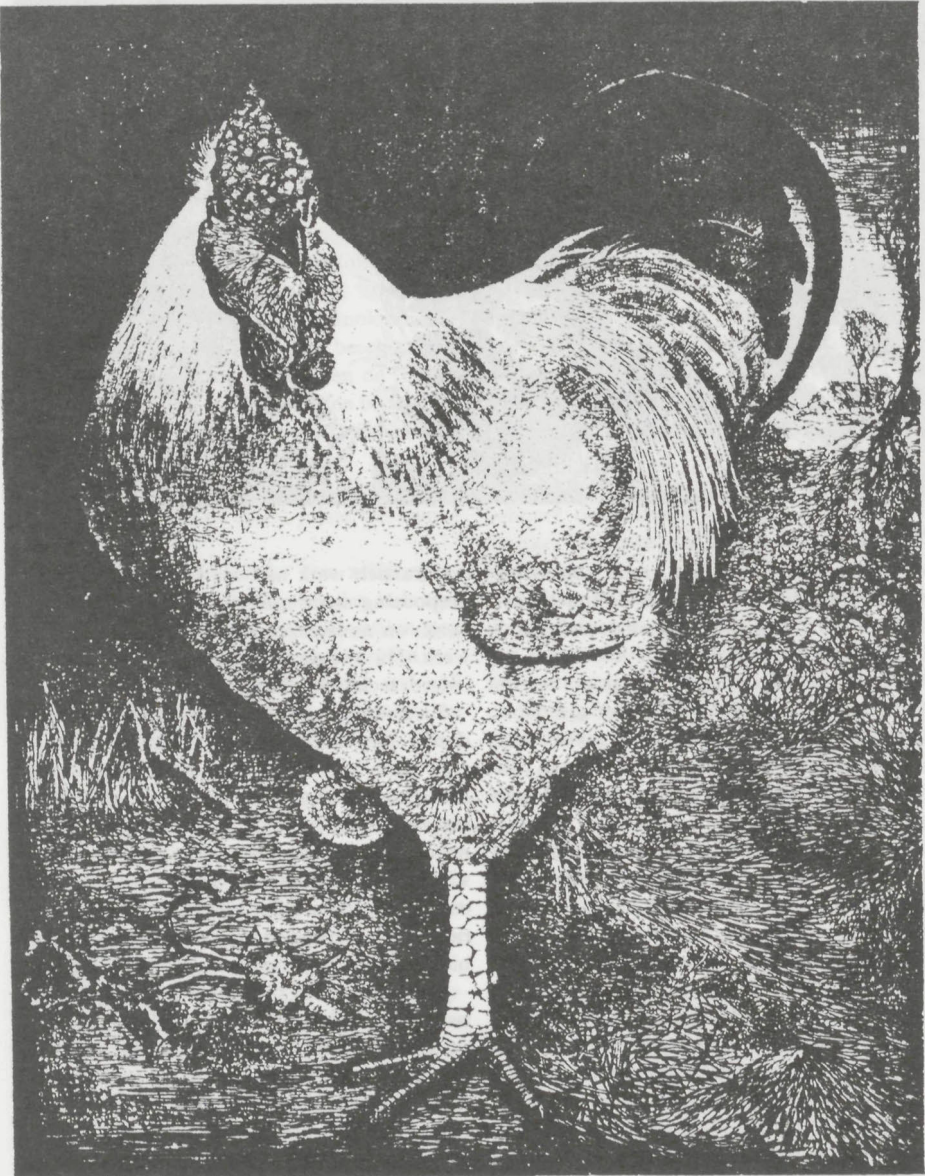
Hij, de teekenachtige colorist beschouwde

dit grafisch werk niet als een speelsche tijdverpoozing maar als een niet minder serieuzen en nauwgezetten arbeid dan zijn ander werk. Hij voelde en erkende de waarde van iedere techniek die hij aanvatte.

En hoe droevig wij ook het heengaan van dezen jongen kunstenaar die zoo veel in zijn mars had, in de allereerste plaats voor de zijnen, maar daarbij voor ons allen, mogen vinden, wat hij ons in zijn werk heeft nagelaten blijft als een monument van rustige schoonheid, ons steeds herinneren aan een eerlijk, ernstig werker, die te midden van de talloze vreemde stroomingen op kunstgebied, kalm zijn eigen weg wist te vinden.

Jan Mankes was een zeer gevoelig en een zeer persoonlijk kunstenaar, die de dingen aanschouwde met een open klaren blik, en die bij de groote waarde die hij hechte aan vorm, aan kleur, aan stofuitdrukking, toch een geestelijk element in zijn werk wist leggen, waardoor het boven de uiterlijke schoonheid ons de stille ontroering gaf die slechts van een waarachtig kunstwerk kan uitgaan.

Hilversum, Juli 1920.

JAN MANKES.

DE HAAN (ETS).

Het Snuifmolentje te Loenen

In zijn bekende boek over de geschiedenis van de Apeldoornse waterradmolens maakte de schrijver R. Hardonk melding van een snuifmolentje. Volgens een oude bewoner van Loenen zou er aldaar in de 19e eeuw op de Brui(d)sbeek een mosterd- en snuifmolen in werking zijn geweest (1).

Tijdens een verblijf te Loenen in de zeventiger jaren heb ik getracht bij een aantal 80-plussers wat meer omtrent dit bedrijf aan de weet te komen, echter zonder enig resultaat. sindsdien heb ik de mededeling maar als een fabeltje beschouwd, mede omdat het doornemen van de archieven uit die tijd evenmin iets had opgeleverd.

Toen ik echter enige tijd geleden het Loenense protocol uit de 18e eeuw nog eens moest raadplegen ontdekte ik daarin tot mijn verbazing een tweetal akten, die betrekking bleken te hebben op een snuifmolen (2).

De eerste was van 8 juni 1795 en betrof de overdracht van zodanig molentje door Lubbert Cornelissen en zijn vrouw Hendersken Bloemink (mede namens haar kinderen uit het eerste huwelijk met Frank van Heelsum) aan Jacob Teunissen. Lubbert was de dorpsbakker aan de Borgreve (nu Burggraaf), aldaar in 1759 geboren en in 1790 met Hendersken getrouwd. Van hem is vrij veel bekend (3), maar de stukken bevatten niets omtrent de fabricage van snuif, zodat aangenomen moet worden dat Hendersken dit bouwsel bij haar tweede huwelijk had "meegebracht". Zij was in maart 1768 van Hall naar Loenen verhuisd, waarheen Van Heelsum haar reeds in 1757 was voorgegaan (4). Zij trouwden aldaar in april 1770. Het beroep van Frank is niet achterhaald; hij kwam uit een papiermakersfamilie en zal op een der Loenense molens hebben gewerkt. Hij moet in zijn vrije tijd snuif hebben vervaardigd, want dat deze bedrijvigheid een redelijk bestaan zou hebben opgeleverd kan moeilijk verondersteld worden.

Wat de plaats van het molentje betreft laat de akte ons geheel in het duister. Slechts is vermeld dat het lag op de "Erffgenaemen gront te Loenen"; de pacht voor deze plaats bedroeg slechts 6 stuiver, terwijl voor de waterpacht 2 gulden per jaar moest worden betaald. Ook ontbreekt het bedrag waartegen het gebouwte in 1794 door Cornelissen was verkocht. In een belastinglijst over 1772/73 (5), vonden we Frank van Heelsum vermeld tussen twee Mr. Papiermakers, t.w. die op de Strobroekse molen en die op de Grote Slatsmolen, zodat de snuifmolen niet in Zilveren, doch in de omgeving van het Huis ter Horst moet hebben gestaan. Hardonk zegt, dat deze Slatsmolen veel later (dan 1662) moet zijn afgebroken (6). Aangezien de geschiedenis van deze

molen zich tot in 1952 heeft voortgezet (Molenallee 27) moet er ter plaatse een nieuwe molen zijn gebouwd. Het feit dat dit niet zonder enige moeilijkheden is verlopen geeft ons licht omtrent het tijdstip, waarop dit is geschied.

De herbouw vond namelijk niet plaats op de Loenense, doch op de Nieuwe Zilvense beek, die het Slat bereikt vanaf de Zilvense korenmolen, waarvan Jkr. Alard Wijnand Hackfort toen de eigenaar was. Deze maakte er zich zorgen over, dat men bij de bouw van de nieuwe papiermolen, het molenhoofd (watergoot) wel eens te hoog zou kunnen leggen, met gevolg dat het rad van zijn korenmolen door "opstouwing" in zijn werking zou worden belemmerd. Nog tijdens de werkzaamheden —in mei 1770— begaf hij zich met zijn zwager Mr. Wessel van Eyll, een Zutphens advocaat, en zijn knecht Willen naar de bouwerij om er eens poolshoogte te nemen. Uit het uitvoerig verslag van hun bevindingen (7) vernemen we dat de molen door de molenmaker Harmen Berends werd gebouwd op last van de Arnhemse koopman Evert Vierevant, de eigenaar van het oude molentje. Hackfort en Van Eyll constateren —en dit wordt later door drie deskundigen bevestigd— dat de balken van het molenhoofd "4 duymen en 3 quartieren" (c. 12 cm) te hoog zijn aangebracht, waardoor het water van de beek de korenmolen zal hinderen. Molenbaas Berends wordt meteen "geinsinueert" een en ander in orde te brengen, daar anders gerechtelijk tegen hem zal worden opgetreden.

Zeer waarschijnlijk zal na het gereedkomen van deze nieuwe molen het oude papiermolentje voor een gering bedrag door Vierevant aan de pas getrouwde Frank van Heelsum ter beschikking zijn gesteld t.b.v. zijn snuifbereiding.

In ieder geval draaide het bedrijfje in 1781 want tijdens de Holtspraakdag in juni van dat jaar werd hem toegestaan "om sodane peppelen als nu gepoot zijn bij het snuifmolentje, te laten staan mits dezelve afknoetende en tot willigen houdende".

Na Frank's dood zullen Hendersken en haar oudste zoon Jan de zaken enige tijd gaande hebben, maar na hertrouw van zijn moeder heeft Jan kennelijk meer brood gezien in de bakkerij van zijn stiefvader dan in het carotjes malen in het versleten Slatmolentje. We zien hem tenminste later terug als "winkelier en koopman met een kraam met koek, de markten en kermissen freqenteerende" (8).

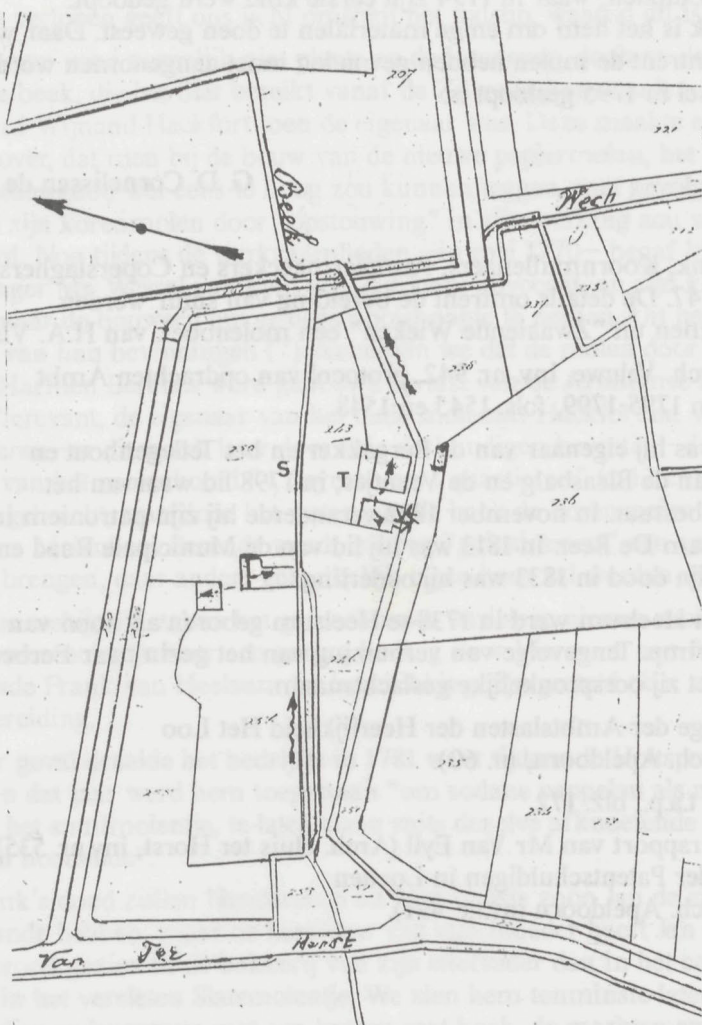
Jacob Teunissen, de koper van het geheel, heeft er venmin een ogenblik over gedacht de snuifbereiding ter hand te nemen. Reeds twee maanden later deed hij het molentje over aan Goossen Nikkels en zijn huisvrouw Johanna Geertruyd Berninkhoff, voor een bedrag van slechts f 110,-, waarbij de genoemde peppels nog waren inbegrepen. ook Nikkels heeft van de molen

geen gebruik meer gemaakt: getrouwd in 1793 te Hall, vestigde hij zich als winkelier in Zutphen, waar in 1794 zijn eerste kind werd gedoopt. Waarschijnlijk is het hem om enige materialen te doen geweest. Daar wij niets meer omtrent de molen hebben gevonden moet aangenomen worden dat het bouwsel in 1795 gesloopt is.

G. D. Cornelissen de Beer.

1. R. Hardonk, Koornmullenaers, Pampiermaeckers en Coperslaghers, 1968, blz 47. De details omtrent de bereiding van snuif werden overgenomen uit "Zwaaiende Wieken" een molenboek van H.A. Visser.
2. Recht. Arch. Veluwe, inv. nr. 942, protocol van opdrachten Ambt Apeldoorn 1795-1799, fols. 1545 en 1548.
3. In 1790 was hij eigenaar van de Bergakker en het Tellegenhout en pachter van de Blaasbalg en de Veentjes; in 1798 lid waarvan het gemeentebestuur. In november 1812 veranderde hij zijn patroniem in de familienaam De Beer. In 1813 was hij lid van de Municipale Raad en van 1817 tot zijn dood in 1833 was hij ouderling.
4. Frank van Heelsum werd in 1738 te Heelsum geboren als zoon van Jan Jansen Krimp. Tengevolge van verhuizing van het gezin naar Eerbeek verloor het zij oorspronkelijke geslachtsnaam.
5. Uytzettinge der Ambtslasten der Heerlijkheid Het Loo (Gem. Arch. Apeldoorn, nr. 60).
6. Hardonk, t.a.p., blz. 172.
7. Inspectie-rapport van Mr Van Eyll (Arch. Huis ter Horst, inv.nr. 535).
8. Register der Patentschuldigen in Loenen (Gem. Arch. Apeldoorn inv.nr. 491).

Kadasterkaartje van c. 1830 (1:2500), dat de situatie bij 't Slat weergeeft. S = de plaats van de (oude) Grote Slatmolen (1662-1795), T = de nieuwe Grote Slatmolen (1770-1952).

Het bekende "Aquaduct" is reeds op deze kaart te zien; onder de Horstweg.

De Loenense maalsteen

In het begin van augustus 1988 belde Ben Derksen mij op. Hij vertelde, dat er bij bloemisterij Blom aan het Hameinde in Loenen eigenaardige stenen waren gevonden. Het zouden wel maalstenen zijn, misschien interessant om eens een kijkje te nemen.

Korte tijd daarna bezocht ik de bloemisterij. De eigenaar G.B. Blom, liet mij toen de stenen zien. Buiten, voor het woonhuis, tussen andere stenen, lagen twee ronde stenen met middengat. Inderdaad maalstenen!

Zo goed mogelijk probeerde ik de vondstomstandigheden te achterhalen: een vondst als deze is waardevoller voor de wetenschap wanneer er meer bekend is over de manier waarop de stenen in de grond zaten: hoe diep, in welke soort grond, in welke positie enz.

Blom was in deze tijd bezig zijn bedrijf uit te breiden met een nieuwe, grote kas aan de westkant van het al bestaande complex kassen. Achter de in aanbouw zijnde kas, dichtbij het weggetje met de naam "Bruisbeek", werd grond verzet. Tijdens deze werkzaamheden werden de beide stenen gevonden. Het terrein bestond hier uit grasland. Onder het gras bevond zich, aldus de heer Blom, een ongeveer 30 cm dikke, zwarte laag, gevolgd door een ongeveer 20 cm dikke, grijsachtige laag zand. Hieronder bevond zich geelwit zand.

De stenen werden gevonden ongeveer tussen de grijsachtige laag en het geelwitte zand daaronder, op ongeveer 50 cm diepte. Op het moment van vinden kleefden de beide stenen aan elkaar: men meende dan ook eerst, dat het één steen was. Later "brak" de steen in tweeën. Aan de holle kant van de kleinste steen, de ligger, zat vrij veel geel zand, zoals ik later zelf zag. In ieder geval veel meer dan aan de bovenkant en dan aan de andere steen. Dat maakt het waarschijnlijk dat de onderkant van de kleinste steen echt onderaan heeft gezeten, op het gele zand. De twee stenen zullen dan zo tegen elkaar hebben gezeten, zoals ze ook indertijd werden gebruikt.

Westelijk van Loenen ligt de stuwwal (overblijfsel van de ijstijd), die bij de A 50 volgens de Topografische Kaart (nog) een hoogte heeft van ongeveer 80 meter. Vanaf de A 50 heeft zich na de ijstijd een dal gevormd, dat afloopt in de richting Loenen en dan veel breder wordt. Eerst gaat het vrij steil naar beneden (ongeveer 40 meter binnen een afstand van 1 km), later veel geleidelijker. Bij de Erebegraafplaats, iets ten westen van Loenen, is de hoogte van het terrein nog ongeveer 30 tot 40 meter. Zo'n anderhalve kilometer naar het zuidoosten zijn we op de plaats waar de stenen werden gevonden,

op ongeveer 27 meter. Ook daarna loopt het terrein nog behoorlijk af: tot ongeveer 13 meter ten oosten van Loenen bij het Apeldoornsch Kanaal. Loenen zelf ligt op ongeveer 20 meter hoogte.

Zoals alle leden van onze oudheidkundige vereniging waarschijnlijk weten, is Loenen al oud. Al in het jaar 838 wordt "Luona" vermeld, vandaar dat Loenen vorig jaar (1988) op indrukwekkende wijze het "1150-jarig bestaan" vierde. Het lijdt geen enkele twijfel dat de naam al eerder werd gebruikt, al dan niet in verband met een nederzetting. Een naam raakt immers eerst ingeburgerd en wordt pas daarna in officiële stukken overgenomen. Zoals gezegd: of de naam in 838 sloeg op een gebied, een nederzetting of allebei, dat is moeilijk met zekerheid te bewijzen. Wat wel zeker is, is het feit, dat Loenen en naaste omgeving al veel vroeger werden bewoond door mensen. Dat blijkt wel uit diverse vondsten die in het verleden zijn gedaan in en rond Loenen.

Een greep hieruit:

- in het Loenensche Bos bevindt zich een grafheuvel uit de Late Steentijd en/of Bronstijd, ongeveer 3000 tot 1500 voor Christus;
- er zijn voorwerpen gevonden die het waarschijnlijk makendat in de omgeving van Loenen een grafveld heeft gelegen uit de tijd van ongeveer 300 tot 500;
- er zijn in en rond Loenen veel vondsten gedaan die te maken hebben met de middeleeuwse ijzerindustrie op de Veluwe: ijzerslakken, slakkenhoppen en ijzerkuilen. Pas nu begint het duidelijk te worden hoe belangrijk deze industrie moet zijn geweest;
- in 1987 had ik het geluk aan de tegenwoordige Derk Mulderweg een groot aantal scherven en scherfjes van aardewerk uit de Bronstijd te vinden. Volgens de Rijkdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) in Amersfoort gaat het hier om aardewerk daterend vanaf de Middenbronstijd (1800 tot 1200 voor Christus) tot in de Late IJzertijd (250 voor Christus tot het jaar 0);
- vroeger zijn veel vondsten gedaan. Veel vondsten zijn verdwenen, maar hier en daar zijn er nog een paar, vaak in particulier bezit. Een aantal van deze vondsten maken het vrijwel zeker dat er ook in de tijd van ongeveer 650 tot 750 grafvelden zijn geweest in de omgeving van Loenen. Ik noem hier als voorbeeld de al eerder op een andere manier in de publiciteit gekomen pot van mevrouw Kleij die dateert uit de tijd rond 700.

Al deze vondsten maken samen duidelijk, dat er in ieder geval in de Bronstijd mensen in deze regio wonen en worden begraven. De bewoning zal vrij dun zijn geweest: weinig huizen en er zal zeker niet aan een soort dorp moeten worden gedacht. Misschien dat hier steeds mensen hebben gewoond tot in de IJzertijd toe. Waarschijnlijk is dat wel, maar op dit moment is dat (nog) niet te bewijzen, omdat duidelijk te dateren vondsten uit de Late Bronstijd (1200 tot 800 voor Christus) en de Vroege IJzertijd (800 tot 600 voor Christus) ontbreken. Een doorgaande bewoning vanaf de Midden en Late IJzertijd (vanaf ongeveer 600 voor Christus) lijkt wel zeker, hoewel de Romeinse tijd (0 tot ongeveer 350) zoals op veel andere vergelijkbare plaatsen onzeker blijft.

Terug naar de maalstenen: de heer Blom was zo vriendelijk de stenen onmiddellijk ter beschikking te stellen voor onderzoek en expositie in een museum. Daartoe mocht ik de stenen meteen meenemen, zodat ik ze nog wat beter kon bekijken. Al bladerend in boeken kreeg ik al snel het idee dat het een heel bijzondere vondst was: het zou kunnen gaan om maalstenen uit de Late IJzertijd! Uit de boeken bleek dat er tot aan 1985 in heel Gelderland nog maar één duidelijk te herkennen maalsteen van dit type was gevonden: een steen uit een zandzuigput in de omgeving van Rossum. De lezer kan zich voorstellen dat ik de komst van de heer Hulst, de provinciaal archeoloog van Gelderland, met enig ongeduld afwachtte. Dat wachten duurde niet lang en de heer Hulst bevestigde al mijn "stoute" vermoedens: het waren maalstenen uit de Late IJzertijd en het was inderdaad het eerste complete stel van dit type dat in Gelderland is gevonden.

De stenen zijn ter bestudering naar de R.O.B. in Amersfoort gebracht en nu opgenomen in de archeologische tentoonstelling in het Gemeentemuseum van Arnhem. Daar beschikte men al over een fraaie rij maalstenen vanaf de Steentijd tot in de Middeleeuwen. Een gaatje in de rij is nu gevuld.

Wat zijn het nu eigenlijk voor stenen? Ze zijn gemaakt van "tefriet", de moderne naam voor "basaltlava". Aanvankelijk werden voor het malen steensoorten gebruikt uit de naaste omgeving van de gebruikers. Maar al snel bleek, dat de ene soort hiervoor beter geschikt was dan de andere. Sommige steensoorten werden bijvoorbeeld door het malen te glad en moesten steeds ruw worden gemaakt. Van andere stenen raakte stukjes los tijdens het malen, die je later o.a. tussen je tanden kon terug vinden. Sommige steensoorten sleten erg snel.

Het lijkt erop dat men al in de Late Steentijd ontdekte, dat sommige vulkanische steensoorten goed bruikbaar waren als maalsteen. Eerst in de vorm van "wrijfstenen": twee stenen die over elkaar werden geschuurd,

maar in de Late IJzertijd begon men ronde stenen te maken die werden rondgedraaid. In de omgeving van de Westduitse stad Mayen in de Eifel is zelfs een echte prehistorische maalsteenindustrie ontstaan, waarvan de producten tot op honderden kilometers afstand zijn teruggevonden, zo ook in Loenen. De steen is erg "blazig" en heeft veel kleine holtes met vrij scherpe randen: goed om te malen. Doordat de steen slijt komen steeds nieuwe holtes "aan de beurt", de steen slijpt/scherpt zichzelf dus. Die steen slijt overigens vrij langzaam, want hij is erg taai. Tefriet is tot in de Late Middeleeuwen toe gebruikt voor maalstenen. In Dorestad zijn bijvoorbeeld veel maalstenen gevonden, voor eigen gebruik, maar ook wel voor gebruik in andere nederzettingen. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat halffabrikaten (in ruwe vorm gehakte stenen) naar Dorestad werden getransporteerd vanuit Mayen en pas daar in model werden gebracht. We spreken hier dan van de tijd van ongeveer 650 tot 850, de tijd van het Frankische Rijk. Voor het malen waren twee stenen nodig, onderaan de "ligger" en daar bovenop een "loper", een bewegende steen. Deze stenen waren dus allebei aanwezig in Loenen. De kleinste steen is, zoals heel vaal bij dit type, de onderste steen, de ligger. Deze is aan de onderkant hol, aan de bovenkant bol en in het midden voorzien van een gat. Deze ligger heeft een doorsnede van ongeveer 32 cm, is 5-6 cm dik en weegt ongeveer 7,5 kg. Doorde holle onderkant zal de ligger misschien steviger hebben gelegen op de ondergrond, waarschijnlijk zand, met daarop een doek of een kleed. Ik heb natuurlijk afgezien van eigen proefneming met de steen, maar het lijkt mij duidelijk dat de steen behoorlijk vastligt, wanneer hij stevig in het zand wordt gedrukt tot de onderrand iets onder de oppervlakte ligt. Een doek of kleed is "lenig" genoeg om de vorm van de steen te volgen, zodat de steen hierop even stevig ligt als zonder doek of kleed. Vanonder de ligger zal een (houten?) as door het middengat zijn gestoken, die goed passend zal zijn geweest: de ligger hoefde immers toch niet te draaien, maar diende alleen als basis. De bovensteen, de "loper", is groter en zwaarder: een doorsnede van ongeveer 37 cm, aande zijkant een dikte van ongeveer 9 cm en een gewicht van ongeveer 12,5 kg. De loper is aan beide kanten hol. De holle kant aan de onderkant past precies op de bolle kant van de ligger en steekt daar dan iets buiten uit, waarschijnlijk om ervoor te zorgen dat al het maalsel op de doek valt. Het middengat van de loper is groter dan dat van de ligger. Hierdoor kon het graan al dan niet met een soort trechter rondom de as worden gevoerd. Overigens zal de holle bovenkant ook zonder trechter de toevoer van graankorrels hebben vergemakkelijkt en ook morsen zijn tegengegaan. De graankorrels kwamen vervolgens tussen de onderkant van de loper en de bovenkant van de ligger terecht (ook om deze reden moest de as door de ligger goed aansluiten) en werden daar vermalen. Door de bolle vorm van

de ligger werd het maalsel vanzelf naar buiten gedreven, waarna het op de doek of het kleed kon worden opgevangen.

Een punt waar verschillend over wordt gedacht, is de manier waarop de molen in beweging werd gebracht. Het is bekend dat latere typen van dit soort maalstenen aan de bovenkant van de loper werden voorzien van een rond gat, waarin een stok of een handvat werd bevestigd. Ook de loper uit Loenen heeft een gat aan de bovenkant. Het is echter een gat dat schuin naar beneden, naar de zijkant, loopt, met aan de beide uiteinden een ovale opening. Een gat van deze vorm lijkt mij niet erg geschikt om er een stok of handvat in te steken. Beter lijkt het om er een doek of riem door te halen. Of een leren lus met een houten pen, zoals, naar verluidt, werd vastgesteld bij een maalsteen van ditzelfde type die in de vorige eeuw gevonden werd in het Overijsselse Haaksbergen. Het lijkt mij, met wat oefening, wel mogelijk een molen van dit type op deze manier te laten draaien, zij het dan met gebruikmaking van een vorm van "polswinden".

Ook een punt dat min of meer onzeker is, is de richting waarin de loper werd rondgedraaid: rechtsom, linksom, in een vloeiende beweging achter elkaar door, of afwisselend een halve draai naar links en dan weer naar rechts. Het laatste lijkt niet zo'n logische beweging, want het laten draaien van de loper vroeg toch aardig wat kracht. Wanneer men zich dan ook nog realiseert, dat het malen vooral het werk van vrouwen zal zijn geweest, lijkt het aannemelijk dat in één richting is gedraaid. Het is ook nog mogelijk dat een molen door twee personen werd gedraaid. Van tijd tot tijd werd misschien de draairichting van de loper veranderd. Men denkt wel eens dat de redelijk symmetrische vorm van het ovale gat aan de boven- en buitenkant op die manier kan worden verklaard. Door de draairichting van tijd tot tijd te veranderen slijten de beide uiteinden van de gaten even hard, zodat de vorm ovaal blijft. Het zou best kunnen, ook het gat in de Loenense loper is redelijk ovaal. De afmetingen van de Loenense maalsteen (ligger én loper, een set dus) komen overeen met het gemiddelde van de tot nu toe gevonden maalstenen van dit type uit deze tijd: voor de loper 36 tot 38 cm doorsnede, de ligger iets kleiner. Aangenomen mag worden dat dit dan ook geldt voor het gewicht: samen ongeveer 20 kg. Niet duidelijk is waarom de Loenense steen juist op deze plaats werd gevonden. Van de al eerder genoemde maalsteen uit Haaksbergen wordt wel verondersteld, dat ze indertijd als offer hebben gediend. Dikwijls werden zulke offervoorwerpen in water of in een moeras geworpen of geplaatst. Het zou voor de Loenense maalsteen niet onmogelijk zijn: ze zien er goed uit en maken geen versleten indruk (het schijnt dat men met dezelfde steensoort iets later in Dorestad doormaalde totdat de dikte ongeveer 3 cm was en de stenen vanzelf gingen breken).

Het weggetje heet Bruisbeek en hoewel er nu niet duidelijk een beek loopt, zal dat vroeger misschien wel het geval zijn geweest. Ik ben te weinig bekend met Loenen om hiervan op dit moment precies op de hoogte te zijn, maar houd mij aanbevolen voor mensen die mij op dit punt verder willen helpen. Wanneer de stenen niet als offer zijn gebruikt, zouden ze bij een vroegere nederzetting in de Late IJzertijd kunnen hebben behoord, die toen op deze plaats lag. Het begrip "nederzetting" moet opgevat worden als "bewoonde plaats", niet als "dorp". Wie zal het (nu) zeggen? In ieder geval is dit wel een plaats om goed in het oog te houden, zeker omdat in de nabije toekomst tussen de Loenerdrift en de kassen van bloemisterij Blom graafwerkzaamheden verwacht kunnen worden in verband met voorgenomen woningbouw. Het zal zaak zijn een en ander dan voortdurend zo goed mogelijk te volgen, waarbij hulp van, bij voorkeur, Loenenaren zeer welkom zal zijn. Te denken valt hier dan aan het regelmatig bekijken van pasgegraven bouwputten op verkleuringen en andere opvallende zaken: geen moeilijke zaken, maar onmisbaar wanneer het er om gaat de kans om iets belangrijks te "missen" zo klein mogelijk te maken!

Dat brengt ons tenslotte bij de datering van deze stenen. Hoe zie je aan de stenen uit welke tijd ze afkomstig zijn? In de loop der tijd bracht men diverse kleinere of grotere wijzigingen aan aan de maalstenen van dit ronde type. Men maakte bijvoorbeeld een opstaand randje aan de buitenrand van de loper; de boven kant van de loper werd wat minder hol; het gat voor het "handvat" veranderde iets van plaats en van vorm; om het centrale gat van de loper maakte men een opstaande rand. Al deze aanwijzingen zijn kenmerkend voor een bepaalde tijd, d.w.z. ze geven aan in welke tijd de stenen moeten worden geplaatst. Aan de Loenense stenen zijn van bovengenoemde "nieuwe snuffjes" weinig of niets te zien: ze zien er doelmatig, maar eenvoudig uit. Vandaar dus de zekerheid waarmee men de Loenense maalsteen in de Late IJzertijd plaatst. Hoe het ook zij: de maalsteen in Loenen is op zichzelf natuurlijk al een erg leuke vondst, zeker in het voor Loenen zo gedenkwaardige jaar 1988. Hij dient door zijn aanwezigheid bovendien als een bewijs voor handelscontacten van de regio rond Loenen met andere, veraf gelegen streken (via het IJsselgebied?). Tenslotte is de maalsteen misschien wel aanleiding tot het doen van nieuwe vondsten en waarnemingen, die de oude geschiedenis van Loenen tastbaar maken voor ons.

Jan Coenraads
Händelstraat 2 6961 AC Eerbeek
tel. 08338-52636

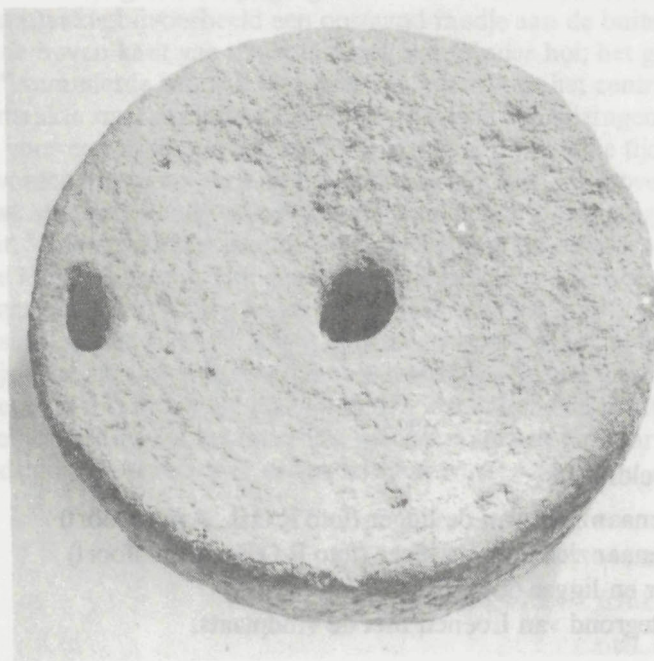
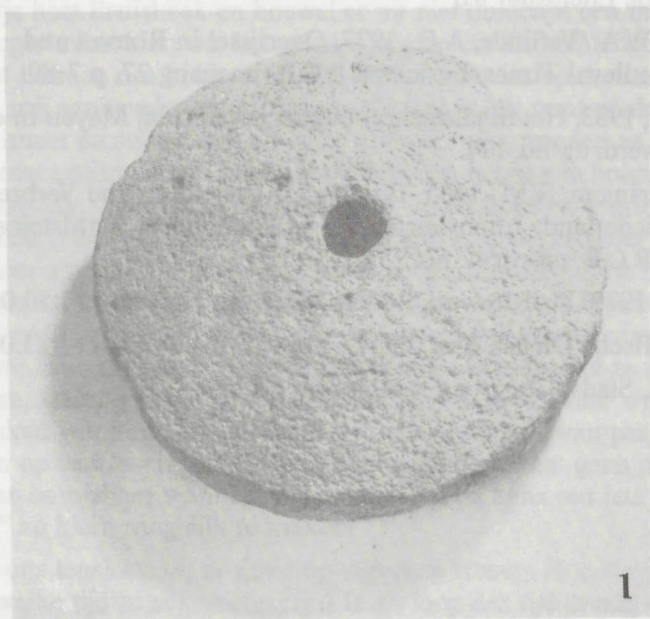

Geraadpleegde Literatuur e.d

- Van Es, W.A./Verlinde, A.D., 1977. Overijssel in Roman and Early-Medieval Times. Berichten R.O.B. jaargang 27, p 7-89.
- Kars, H., 1983. Het maalsteenproductiecentrum bij Mayen in de Eifel. R.O.B.-overdruk no. 194.
- Van Heeringen, R.M., 1985. Typologie Zeitstellung und Verbreitung der in die Niederlande importierten vorgeschichtlichen Mahlsteine aus Tephrit. R.O.B.-overdruk no. 254.
- Stiboka, 1979. Blad 33 west. Bodemkaart van Nederland 1:50.000.
- Topografische Dienst. Blad 33D/G. Topografische Kaart 1:25.000.
- Falkplan. Stadsplattegrond Apeldoorn: Loenen.

Lijst van afbeeldingen:

- afb. 1: bovenaanzicht van de ligger (foto R.O.B., Amersfoort)
- afb. 2: bovenaanzicht van de loper (foto R.O.B., Amersfoort)
- afb. 3: loper en ligger (foto R.O.B., Amersfoort)
- afb. 4: Plattegrond van Loenen met de vindplaats.

Over de naam van de Ruitersmolen

Over de naam zijn verschillende oeffeningen gedaan. Het is die, dat Martin Ortel, de stichter van de Ruitersmolen in 1606, te zien is, dus als er in de Ruitersmolen is geweest, moet hij geëxploreerd door hem zijn geweest. Er zal een gewaarschuwd naam

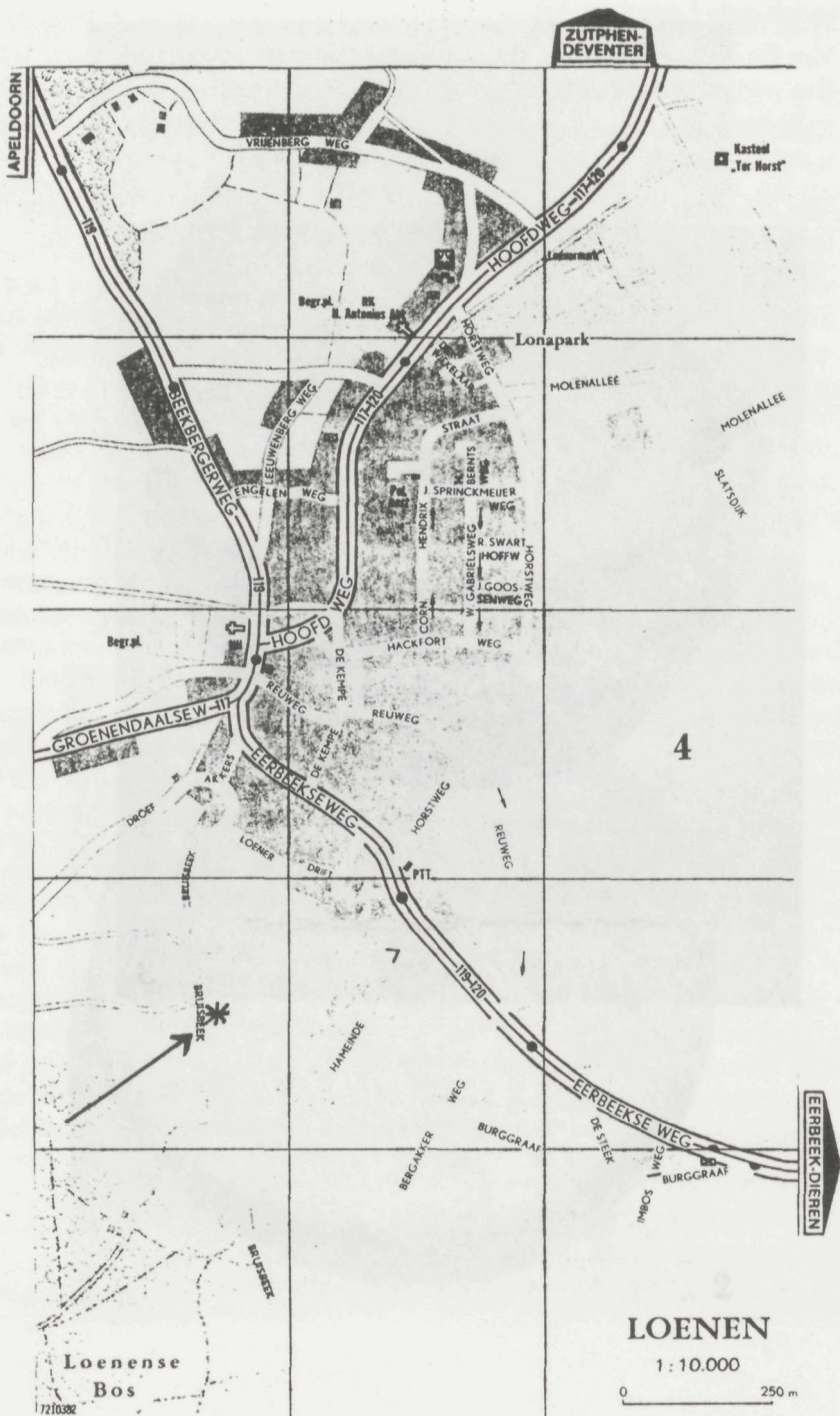
3

LOEVEN

1:10000

100m

Loosener
Bos

Over de naam van de Ruitersmolen

Over die naam zijn al verschillende uitleggingen gedaan. De meest bekende is die, dat Marten Orges, de stichter van de papiermolen op deze plek in 1606, te paard, dus als ruiter de diverse papiermolens bezocht, gesticht of geëxploiteerd door hem en/of zijn zonen. Er zou een gebrandschilderd raam bestaan dat in de (Ruiter) molen aanwezig zou zijn geweest. Dat raam bestaat, maar uit welk jaar weet niemand. Een andere lezing is, dat het watermerk van de molen een ruiter zou zijn geweest, moeilijk te bewijzen, want papier is nogal vergankelijk! Een bewijs dat de molen de naam Ruitersmolen niet had tijdens het leven van Marten Orges, blijkt uit het proces tussen 1622 en 1625 wat het St. Peters Gasthuis uit Arnhem voerde tegen Marten Orges wegens achterstallige pacht-schuld, betreffende de grote molen (de vroegere volmolen van het Gasthuis, die Orges in 1601 had gepacht, later Tullekensmolen geheten) en het opstuwen van het water bij de kleine molen, zodat de korenmolen stroomafwaarts gelegen (sinds 1533 eigendom van het Gasthuis en nog steeds Gasthuismolen genaamd) onvoldoende water kreeg. Bij de uitspraak in 1625 van het Hof in Arnhem, moest Marten Orges met de gasthuismeesteren een nieuwe pacht-overeenkomst sluiten voor de grote molen of de molen verlaten en bij de kleine molen het water de vrije loop te laten, die kwam dus buiten gebruik.

9 september 1626 overleed Marten Orges. Enkele jaren later kwam het tot een proces tussen het Hof in Arnhem en het Gasthuis, het was gebleken dat het gasthuis wederrechtelijk de pacht van het water voor de kleine molen had geïnd. In 1629 kreeg de weduwe van Marten Orges, Geetje Schut met haar zonen Daniël en Paul de waterpacht voor de kleine molen en mocht die weer ingericht worden als papiermolen.

Omtrent 1645 komt de molen aan Jan van Amersfoort. Zijn zoon Jan Jansz van Amersfoort maakte er omtrent 1693 een dubbele molen van. Op molen 1 (de huidige plek) komt Klaas van Amersfoort, op molen 2, zijn broer Hendrik. Nu is het zo, dat het toeval wilsoms een grote rol speelt bij navorsingen.

In 1979 vond ik in jaargang 4 van "Veluwe geslachten" bij de genealogie Kruimertak A, dat de dochters Wyse van Arnt Claesz Cruimer waarschijnlijk gehuwd was met Claes Jansen van Amersfoort, het staat er n.l. zó:

"Wyse Arnts Cruimer tr, Claes Jansen van Amersfoort, hij trouwt 2° 16-1-1708 te Beekbergen Cornelia Jansen Cruimer.

Zekerheid over dit huwelijk (welk? het 1° of het 2° ??) is er niet helemaal,

in R.A.V. Inv. n° 339 wordt nl. gesproken over de aanspraec van Daniel Janssen Schut, gehuwd met Stijntje Claesen de Ruyter (van Amersfoort), voor een vierde part mede erfgename van wijlen haar oom Evert Arntsen Cruimer. Verder ook R.A.V.mv. no. 444 en 136 d d 5-10-1712 uit het huwelijk van Daniël Jansen Schut en Stijntje Claesen van Amersfoort worden o.a. aan kinderen geboren, Wijsje, Arent Klaas, ged. 1707 in Beekbergen." (einde citaat)

De gebroeders Hendrik en Klaes van Amersfoort waren waarschijnlijk vooraanstaande persoonlijkheden, ik herinnerde mij hun namen gezien te hebben onder het testament van Bertien Beerts uit 1707. Waarin zij aan de kerk te Beekbergen twee avondmaals- bekers schenkt. Hendrik was diaken, van Klaes weet ik dat niet. Om nog eens dat testament te zien, was een gang naar het gemeente archief in Apeldoorn, waar het kerkelijk archief van Beekbergen berust, wel de moeite waard. Er zijn méér testamenten welke de broers van Amersfoort hebben ondertekend én hebben voorzien van hun lakstempel. Wat mij opviel was dat Hendrik schreef van Amersfoort en Klaes van Amersfoort!

Het zegel van de broers toonde ook verschil, Hendrik's zegel was een vrij groot zegel, rond met in het midden een "M" en daarboven in kleine letters "hiva".

Klaes had in 1707 een kleiner zegel met in het midden alleen "KIR".

Ook een testament uit 1712 vertoont dit zegel. Die van Hendrik zijn steeds hetzelfde.

Onder een testament van 1717 is dat van Klaes anders, n.l. in het midden ook de "M" als van zijn broer, doch met een streep eronder die de "poten" verbindt: "M" doch er boven wél "KIR"

m.i. Klaes Jansz Ruiter. Vandaar dat de molen eerst Ruitermolen is genoemd (H. Voorn) doch later is geworden tot Ruitersmolen.

Waarschijnlijk was Ruijter een bijnaam van Klaes, later tussen 1750 en 1760 staat bij doopaangiften dat er een kind is gedoopt, geboren op vanouds de Ruytersmolen, ook wel de Ruijtermolen. Wat heet "vanouds", in een mensenleven is 50 jaar véél?

Toch ben ik de naam Ruijter nergens anders tegengekomen dan bij Stijntje, de dochter van Klaes en Wijsse en moeder van Wijsje.

Voor ons, het bestuur van de stichting vrienden van de Ruitersmolen, staat er wel vast dat Claes Janszen van Amersfoort de naam gaf aan "Onze Ruitersmolen".

September 1989

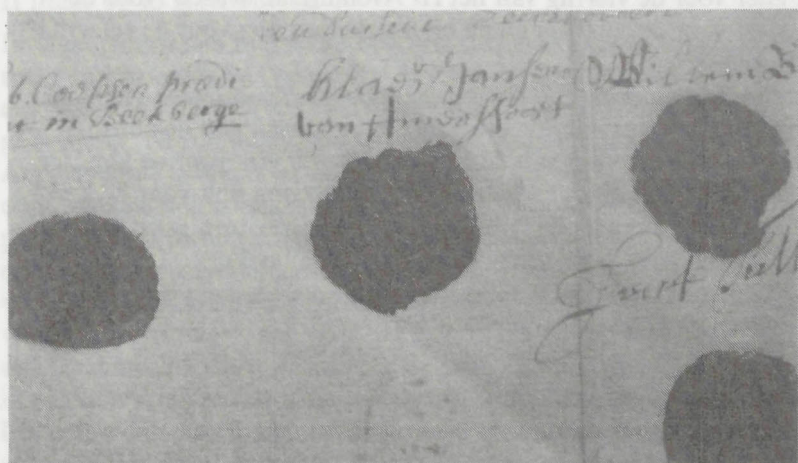
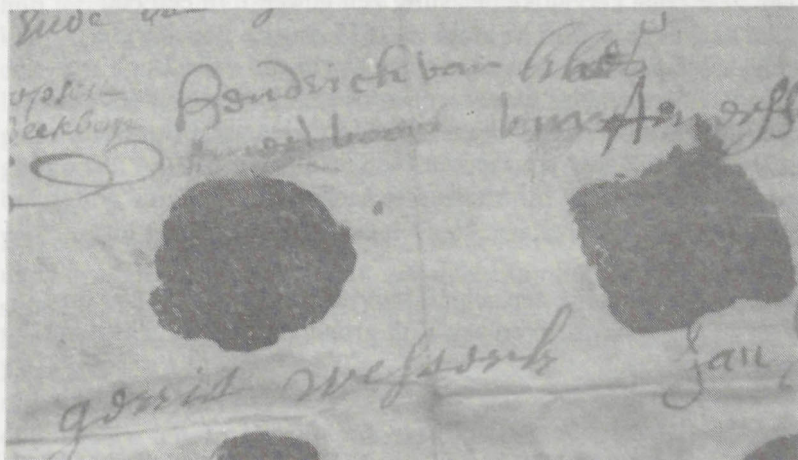
E. Frings Huisman.

Bronnen

- Veluwse geslachten jaargang 4
- R.A.Arnhem
- Gem archief Apeldoorn (Kerkelijk archief Beekbergen)
- H. Voorn "lezing voor de Veluwse geslachten in 1983".

Het zegel van Hendrick ziet er ongeveer zo uit:

Die van Klaes:

Het Mis- of gaekoren

In het kerkelijk archief van Beekbergen, berustende in het gemeente archief te Apeldoorn, bevinden zich twee mis- of gaekoren boekjes: één van 1821 tot 1825 en één van 1839 tot 1904.

Het mis-of gaekoren was een "uitgang", een soort belasting op een zeker stuk grond, soms en akker, soms "huis en erf". Het was blijkbaar gebonden aan het perceel.

Het moet al een zeer oude kerkelijke belasting zijn geweest. In een oud markeboekje dat aanvangt in 1515 en loopt tot 1675, van de Beekbergse marken (hoofdzakelijk de Lierdermark), staat achterin een door Jacob ten Have, pastoor in Beekbergen, (dus geschreven voor 1590) opgetekende kopie "uut vergenckelijke olden schriften" die destijds door Henrick Minneken, pastoor te Beekbergen in 't jaar ons Heeren 1488 is opgeschreven.

"en deze rente off pacht heit dat miskoor oft gaekoren"

in de daaronder volgende lijst staat o.a. "te Ochelen uter armengoet tot Arnhem 1 schepel rogge"

In het gaekoren boekje (eigenlijk een schrift van 1821 tot en met 1825 komt voor: "de burgerwezen te Arnhem en een stuk grond, dat aangekocht is van de burgerwezen te Uchelen".

In het 2e boekje staat bij diverse gaekoren plichtigen aangegeven wat te betalen was aan: "oly, wasch of/en wijngeld".

Deze gelden waren zeer waarschijnlijk oorspronkelijk voor de eredienst, de Heilige Mis, later voor de viering van het H. Avondmaal. Wasch voor de waskaarsen, wijn voor de miswijn en de oly misschien nog voor de reformatie voor het H. oliesel?

Het kan ook zijn dat een deel, van de "korenuitsgangen" (hieronder viel ook boekweit) ook bestemd was voor de eredienst. Overigens geeft de administrateur dat ook aan, een deel van de korenuitsgangen was voor de kerk, de rest voor de pastorij en de oly, wasch en wijngelden waren ook voor de kerk. In het eerste boek ziet men dat de "uitgang" meestal in natura werd voldaan (zowel rogge als boekweit), later veelal in geld (tweede boek).

Het woord mis-of gaekoren heb ik tot nu toe in géén woordenboek kunnen vinden, m.i. niet in de "Grote Verdam".

Literatuur ?

en zou deze "uitgang" algemeen zijn geweest en onder welke naam dan?

Uw eventuele reacties graag aan:

mevr. E. Frings Huisman
Dorpstraat 105 Beekbergen

Geschiedschrijver Dr. L. de Jong vergiste zich over Brummen.

Wie als Brummenaar de verschijning van de boeken van dr. L. de Jong op de voet volgde, kon bij deel 10b met recht trots worden. Daarin was het immers dat de landschroniqueur erop wees dat de bevrijding van de Veluwe een aanvang nam door het oversteken van de IJssel op 11 april 1945 te Brummen. Een prachtig verhaal eron heen: Doesburg, Zutphen en Deventer waren nog in handen van de Duitsers, toen de Canadese voorhoede bij Brummen de rivier overstak met gepanserde vaartuigen. Daarna begonnen de Duitsers hun terugtocht; men zag hen op de dertiende door Kampen westwaarts trekken. Als dr. de Jong dit schreef, zou het toch wel waar wezen? Zeker, want deze heroïse oversteek bij Brummen wordt tot tweemaal toe in het epos van De Jong herhaald, respectievelijk op pagina 1242 en pagina 1269. Op laatstgenoemde pagina wordt er zelfs aan toegevoegd dat de BBC er speciaal gewag van maakte, omdat daarmee het grote Geallieerde offensief ter bevrijding van West Nederland was ingezet!

Dat adembenemende verhaal las ik in december 1981, toen dus deel 10b uitkwam. Geen seconde heb ik getwijfeld aan het waarheidsgehalte van dit stukje oorlogsgeschiedenis. Echte Brummenaren wisten wel beter, maar die hielden (althans tegenover mij) hun mond. Die oversteek van de IJssel was helemaal niet in Brummen, maar is Gorssel gebeurd! Pas onlangs, bij het uitkomen van deel 13 van De Jong's oorlogsfuitleton, kwam ik achter dit onthutsende feit. In een lijst van correcties maakte De Jong er zelf gewag van: "de Canadese overtocht vond plaats bij Gorssel; Brummen werd niet op 11 maar op 15 april bevrijd".

Er staat trouwens in deel 13 nog een correctie over Brummen, eigenlijk meer een aanvulling. Op pagina 333 van deel 10b vertelt De Jong terecht dat eind maart 1945 te Brummen circa 25 Waffen-SS'ers zich hadden gevestigd, gedeeltelijk Nederlanders. Leider was de jeugdige Oost-front-vrijwilliger Andries Jan Pieters, door De Jong gekarakteriseerd als "een ondoorgroendelijk mengsel van burgersfatsoen en dierlijke gevoelsafstomping". Conform de waarheid bericht De Jong dat die SS'ers een aantal ondergedoken marechaussees en illegale werkers arresteerden en tijdens de verhoren barbaars mishandelden. Evenwel, over fusillering rept hij niet, terwijl iedere Brummenaar weet dat zich in die dagen op Groot Engelenburg een afschuwelijk drama heeft afgespeeld. Dr. de Jong publiceert hierover pas in eind '88, bij zijn correcties in deel 13. "Op de dag dat Brummen werd bevrijd, werden daar nog negen inwoners door de SD doodgeschoten". Het spijt me voor De Jong, maar ook deze correctie is fout! Niet negen maar acht mensen zijn gefusilleerd. Overigens, niet allen zijn "inwoners". Enkelen

kwamen van buiten Brummen.

Uit het voorgaande blijkt dat in de zeer omvangrijk geschreven oorlogsgeschiedenis door dr. De Jong, onderhand zijn het 13 kloeke delen geworden, Brummen tot driemaal toe wordt genoemd. Uit het plaatsnamenregister dat aan deel 13 is toegevoegd, blijkt dat Brummen nog een vierde maal voorkomt. Niet zo belangrijk of heldhaftig overigens, maar toch. Het staat in verband met de evacuatie, en de daardoor mogelijk geworden plundering van Arnhem. Dat gebeurde op een zeer systematische wijze, door het Feldwirtschaftskommando 10, en onder de eufemistische benaming van "ontruiming volgens plan van de grote economische voorraden". Men plunderde ook in de naaste omgeving van Arnhem, en zo vond men "in Zutphen, Brummen en de Steeg duizenden tonnen metaal en metaalwaren".

Al met al blijft het frappant, dat die zo hoog geleerde doktor Lou de Jong het betreffende Brummen de geschiedenis driemaal onjuist, of onvolledig heeft beschreven. Mijn conclusie, die de lezers van dit blad zeker zullen delen: plaatselijke geschiedschrijving blijft van groot belang, en laten we ons niet meteen overbluffen door professionele geschiedschrijvers, zelfs al heten zij dr. L de Jong! Aan deze hele affaire zit een kant die eigenlijk nog veel wonderbaarlijker is dan de vergissing van dr. De Jong. Zoals gezegd, op die 13e april 1945 werden op Groot Engelenburg acht mensen gefusilleerd. Evenwel, op het monument bij het gemeentehuis staan slechts zeven namen vermeld. En van die zeven hoort er één niet bij het drama van Groot Engelenburg, want die persoon (D.W. van Vreeswijk) was reeds twee jaar eerder gefusillerd, namelijk op 2 mei 1943. Wat nu: wisten ook onze eigen gemeenteambtenaten direct na de oorlog al niet meer dat er acht mensen waren gedood? Waarom begingen zij de "fout" om er slechts zes te noemen? Natuurlijk was dit geen vergissing, men heeft destijds bewust twee namen op dat verzetsmonument weggelaten, omdat die twee in de oorlog "fout" waren geweest. Ja, je hebt het woord "fout" in twee betekenissen!

PH.L. Willemsen

De gedaante verwisseling van het "Huis te Eerbeek" in 1873

Het huis te Eerbeek heeft in het leven van mijn voorouders een grote rol gespeeld.

Mijn overgrootvader Derk Jan (1824-1887) was al in dienst van de toenmalige eigenaar de heer Berns, evenals mijn grootvader Berend (1867-1941).

Toen Prof. Dr. Max W.C. Weber het huis in 1895 kocht, trad hij bij de heer Weber in dienst. Hij woonde eerst in boerderij Veldzicht aan de Smeestraat en later in de boerderij vlak bij het Huis te Eerbeek aan de Prof. Weberlaan.

Hij heeft aan de heer Peter Broekhuizen, architect van beroep, gevraagd om een beschrijving van het huis te Eerbeek te geven voor de verbouwing in 1873. Deze beschrijving met de bijbehorende tekening dateren uit 1939.

Frappant is de gelijkenis met deze tekeningen en een originele foto uit 1870. Frappant zijn de historische verschillen uit zijn omschrijving en de gegevens van Mr. A.P. van Schilfgaarde en zijn artikel over Eerbeek in "Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre Dl VII 1958.

Korte omschrijving van Huis te Eerbeek:

In 1841 werd het Huis te Eerbeek aangekocht door Ds. H.M. Berns, toen pred. te Renswoude, van de familie Lamsweerde, toen wonende te Doesburg. Berns verhuurde het aan de heer Doorn voor 6 jaren met gebruik van de kleine tuin achter de loodsen en binnen de grachten. De heer Doorn bouwde een nieuwe boerderij, thans nog bewoond door de wed. D. Doorn.

In 1849 kwamen mijn ouders te Eerbeek en bewoonden toen het kasteel tot 1858. Toen overleed een broeder van Berns, dokter te Zutphen (deze had een zoon die enkele jaren Ds. is geweest en studeerde toen voor dokter, hij heeft de praktijk te Amsterdam uitgeoefend en is tot grote roem gekomen, hij is in hoofdzaak de stichter van het Burgerziekenhuis).

De wed. Berns kwam na het overlijden van haar man naar Eerbeek en heeft het kasteel bewoond met de moeder van Ds. Berns. En voor ons werd toen aan de zuidzijde dat bijgebouw gezet. Daar hebben wij gewoond tot 1873, toen werd voor ons het huisgebouwd, thans door u bewoond.

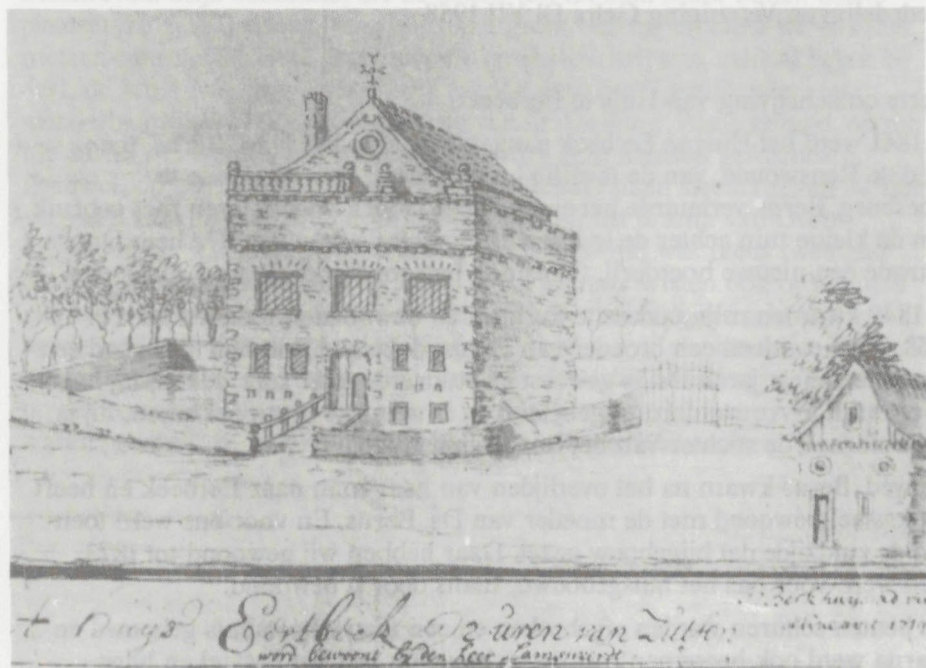
De houten schuren werden afgebroken en een nieuw koetshuis gebouwd en daarna werd ook begonnen met de verbouwing van het kasteel en bijgebouw. De grote boerderij met aangebouwde loods en de schuur voor de schapen, werden bij de komst van mijn ouders te Eerbeek gebouwd.

Wat nu de schetstekening van 1700 betreft, (foto 1) ik denk dat de man die

het getekend heeft het Huis te Eerbeek nooit heeft gezien. Met het gedeeltelijk afbreken in 1873 hadden er nog sporen gevonden moeten worden. Het gehele huis is onderkelderd met muren van wel 1.20 m dikte en nergens is enig spoor gevonden. Ds Berns is wel drie dagen in Eerbeek geweest toen het gewelf onder de eetkamer werd weggebroken, maar nergens was een tekening van verandering te vinden.

Mijn vaste overtuiging is dat het Huis te Eerbeek eeuwenlang is geweest zoals het in 1873 was.

P. Broekhuizen

Plattegrond: Situatie van het Huis te Eerbeek voor 1873 getekend door P. Broekhuizen

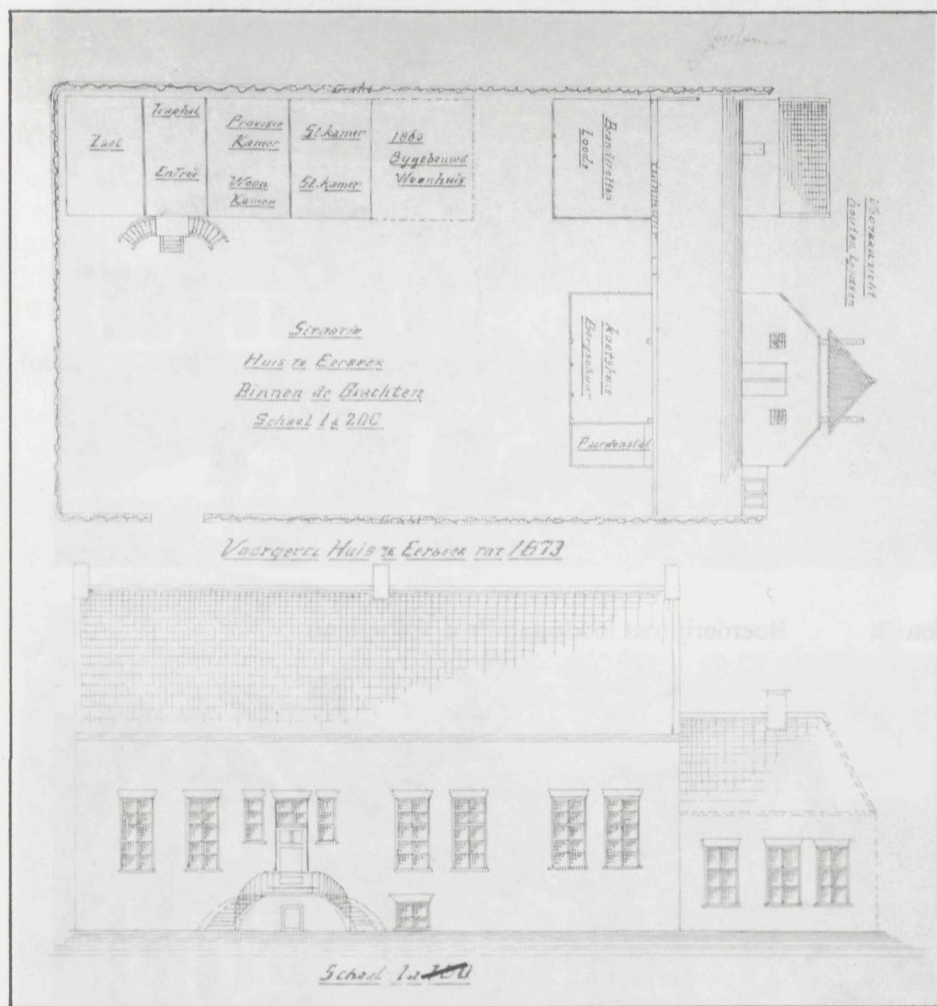

foto 2: Huis te Eerbeek 1870

foto 3: Boerderij met loods aan Prof Weberlaan

foto 4: Schaapschot bij het Huis te Eerbeek

foto 5: Het Huis te Eerbeek na de verbouwing in 1873

"Uit de Krant:"

In het Appenseveld bij Voorst, vierduizend jaar oude grafheuvels doorzocht op sporen uit verleden, door Henk Nieuwenhuis.

In de bossen ergens tussen Voorst en Klarenbeek (het Appenseveld, zoals het in de volksmond heet), is de afgelopen weken naarstig gespeurd naar sporen uit het verre verleden. Vlak bij elkaar liggen drie onopvallende heuveltjes begroeid met grove dennen en gras. Ruim vierduizend jaar geleden werden ze door primitieve streekbewoners gemaakt nadat ze hier doden op die plaats hadden begraven. Dat het hier om grafheuvels ging was bij ingewijden bekend, maar serieus onderzocht had men ze nooit. Onlangs werd de aandacht weer op de grafheuvels gevestigd door deskundigen die in het Appenseveld bezig waren met bodemkartering. Treffen die ergens een humuslaag aan die dikker is dan dertig centimeter (hetgeen wijst op menselijk gewroet in de bodem), dan waarschuwen ze de provinciale archeoloog. Dat gebeurde ook tijdens de werkzaamheden in de buurt van Voorst, waarna Prof. Modderman van het instituut voor pre- en protohistorie uit Leiden in het Appenseveld verscheen, vergezeld van een twintigtal studenten. Ze doorgroeven twee van de drie heuvels van voor naar achter en kwamen daarbij weliswaar tot een aantal interessante conclusies en ontdekkingen, maar vonden verder weinig spectaculaire zaken. Althans geen voorwerpen die de leek erg aanspreken: er zaten geen urnen of gebruiksvoorwerpen in de voorhistorische grafheuvels.

De heuvels werden waarschijnlijk opgeworpen in de periode rond 2200 voor Christus, in de vroege bronstijd dus, en ze zijn zo'n vierduizend jaar oud, dat vertelde Herman Lubberding namens de Archeologische Werkgroep Nederland, afd. Salland en IJsselstreek.

Prof. Modderman en zijn medewerkers hebben eigenlijk alleen maar wat houtskoolresten en een enkele scherf gevonden. Urnen of andere sporen van crematie (afgezien dan van die restanten houtskool) troffen ze niet aan in de grond.

Lubberding zegt dat er in de grootste van de twee doorzochte heuvels waarschijnlijk meer doden zijn begraven in verschillende perioden: "Die grote heuvel was een zogenaamde twee perioden heuvel, dat kan je zien aan de laag plaggen die op de eerste dode werden gelegd. Een halve meter hoger zie je weer sporen van een volgende laag plaggen, dat wijst op een latere lijk begraving. Of ze in die tijd de doden cremeerden en de as in urnen begroe-

ven, is niet waarschijnlijk. Overigens is er vroeger ook al eens gesnuffeld in de grafheuvels. Zo rond 1917 (dus nog niet zo lang geleden) schijnen ze de boel doorzocht te hebben. Zo'n urn leverde namelijk een rijksdaalder op en dat was in die tijd niet zo gek".

De houtskoolresten zijn inmiddels opgestuurd voor onderzoek naar de universiteit in Groningen. Stuifmeelkorrels, die in de heuvels werden gevonden, zijn voor hetzelfde doel opgezonden naar Amsterdam. aabn de hand van de afkomst van dat stuifmeel kunnen ze nagaan welke planten er in die tijd groeiden en dat geeft dan weer aanwijzingen over het klimaat in die dagen, aldus Lubberding. Overigens was dat Appenseveld tot de eeuwwisseling nog inderdaad een veld, begroeid met heide. De mensen die de heuvels vierduizend jaar geleden opwierpen, waren vermoedelijk niet veel meer dan voedselverzamelaars en jagers. Van landbouw was toen eigenlijk nog geen sprake. Ze gaven hun doden ook geen gebruiksvoorwerpen mee in het graf. Dat prof. Modderman geen restanten van de doden vond is niet zo gek, tenslotte zijn de graven al vierduizend jaar oud.

De studenten hebben de grootste heuvel dwars doorgegraven en maakten ook een lakprofiel (een millimeter of twee van de dwarsdoorsnede op hardboard geplakt). Dat profiel werd meegenomen naar Leiden zodat er in elk geval een blijvende en altijd zichtbare doorsnede van de grafheuvel bewaard blijft.

De grafheuvels werden na het zorgvuldige onderzoek weer netjes dicht gemaakt en komen dan op de monumentenlijst te staan. In de volksmond noemen ze die heuvels de drie galgenbeldjes, weet Herman Lubberding. Dat wijst toch al op iets mystieks, hoewel de naam natuurlijk niet juist is, zou je toch zeggen dat men er altijd iets geheimzinnigs in heeft gezien.

